

ΑΓΙΟΡΕΙΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ

ΜΕΓΑΡΟ ΝΕΔΕΛΚΟΥ

**ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ
ΟΜΙΛΗΤΩΝ
ΤΟΥ ΤΡΙΤΟΥ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΥ
ΤΗΣ ΑΓΙΟΡΕΙΤΙΚΗΣ ΕΣΤΙΑΣ**

Περιεχόμενα

ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ	3
Vladimir Božinović	4
Δρ. Nina Chichinadze	6
Δρ. Helen M.Dixon	7
Ekaterina Dughashvili	9
Dr Dejan Dželebdžić	11
Srđan Pirivatrić	13
Manuela Studer-Karlen	15
Alex Rodriguez Suarez	17
Mirjana Živojinović	18
Πασχάλης Ανδρούδης	20
Κωνσταντίνος Μ. Βαφειάδης	21
Ελένη Βλαχοπούλου-Καραμπίνα	23
Νικόλας Βρυζίδης	24
Αρχιμ. Εφραίμ Γκιβίσης - Εσφιγμενίτης	25
Δημοσθένης Κακλαμάνος	26
Διογένης Καραγιαννακίδης	27
Ελένη Καραντζόλα	28
Αναστάσιος Παπαϊωάννου	28
Δημήτριος Λιάκος	30
Χρήστος Μαλατράς	31
Ευάγγελος Ματζίρης	33
Όλγα Μπακιρτζή	33
Αθανάσιος Παπαϊωάννου	33
Κωνσταντίνος – Φίλιππος Μαυρουλίδης	34
Στέφανος Παλιομπέης	35
Μιλτιάδης Παππάς	36
Σταμάτης Χονδρογιάννης	37
Ευάγγελος Χρυσός	38
ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ ΣΕ ΑΝΑΡΤΗΜΕΝΗ ΠΙΝΑΚΙΔΑ (POSTER)	39
Χαράλαμπος Αηδονόπουλος	40
Δημήτριος Μηνασίδης	41
Μάρκος Πηλαβάκης	41
Ευάγγελος Φραγκοτσινός	41

Αριστοτέλης Μέντζος	41
Αθανάσιος Σέμογλου.....	41
Μελίνα Παϊσίδου	41

ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ

Αρχιτεκτονικός διάκοσμος του εξωτερικού νάρθηκα της Μονής Χιλανδαρίου

Το καθολικό της Μονής Χιλανδαρίου στο Άγιον Όρος θεωρείται ένα από σημαντικότερα μνημεία της σερβικής και της ύστερης βυζαντινής τέχνης. Ενώ ο «ναός του βασιλιά Μιλουτίν» (όπως επονομάζεται), ο οποίος οικοδομήθηκε στις αρχές του 14ου αιώνα, έχει επαρκώς τεκμηριωθεί και μελετηθεί, πολλά ερωτήματα που αφορούν τον κατασκευασμένο αργότερα εξωνάρθηκα παραμένουν εν πολλοίς αναπάντητα.

Το σημαντικότερο χαρακτηριστικό αυτού του κτίσματος είναι οπωσδήποτε ο πλούσιος γλυπτός διάκοσμός του, ο οποίος συνδέεται συχνά με τις καλλιτεχνικές τάσεις της Μοραβικής Σερβίας κατά το δεύτερο μισό του 14^{ου} και το πρώτο μισό του 15^{ου} αιώνα. Ωστόσο, όπως έχουν υποστηρίξει ορισμένοι παλαιότεροι μελετητές, φαίνεται ότι το σύνολο του γλυπτού διακόσμου δεν εκτελέστηκε σε μία μόνο φάση και από την ίδια ομάδα τεχνιτών.

Είναι πιθανότερο ο αρχιτεκτονικός διάκοσμος του εξωνάρθηκα στο καθολικό της Μονής Χιλανδαρίου να δημιουργήθηκε σε δύο φάσεις. Ένα μέρος του διακόσμου, συγκεκριμένα τα κυκλικά παράθυρα στα ψηλότερα τμήματα του οικοδομήματος, λαξεύτηκε κατά την ανέγερση του εξωνάρθηκα. Ο διάκοσμος στα χαμηλότερα τμήματα (πλάκες, πλαίσια θυρών και παραθύρων) δημιουργήθηκε δεκαετίες μετά την ανέγερση, όταν ολοκληρώθηκε η κυκλική κατασκευή στην οποία ενσωματώθηκαν τα αψιδωτά ανοίγματα και τα δίβολα παράθυρα του εξωτερικού νάρθηκα.

Όλοι οι μελετητές συμφωνούν ότι ο αρχιτεκτονικός διάκοσμος του εξωνάρθηκα στο καθολικό της Μονής Χιλανδαρίου παρουσιάζει σημαντικές ομοιότητες με τον διάκοσμο των σερβικών εκκλησιών της περιοχής του Κρούσεβατς που κατασκευάστηκαν τις τελευταίες δεκαετίες του 14ου αιώνα. Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της ομάδας κτισμάτων είναι ο ναός του Αγίου Στεφάνου, γνωστός ως Λαζάριτσα, ο οποίος υπήρξε ο ναός της Αυλής του Πρίγκιπα Λαζάρου της Σερβίας (1371-1389). Η παρατήρηση αυτή οδήγησε στην υπόθεση ότι ευεργέτης του αθωνικού οικοδομήματος θα μπορούσε επίσης να είναι ο Πρίγκιπας Λάζαρος Χρεμπλιάντοβιτς υπό την ηγεμονία του οποίου άνθισε η λεγόμενη καλλιτεχνική παράδοση της «σχολής του Μοράβα». Ένα επιπλέον επιχείρημα προς υποστήριξη αυτής της άποψης θα μπορούσε να είναι και η απεικόνιση ενός οικογένειου της οικογένειας των Λαζάρεβιτς σε μία από τις πλάκες του νότιου δίβολου παραθύρου του εξωνάρθηκα.

Ωστόσο, πρόσφατες μελέτες ενισχύουν περισσότερο την άποψη ότι το εραλδικό έμβλημα στην πλάκα του εξωνάρθηκα της Χιλανδαρίου δεν συνδέεται πιθανότατα με την κτητορική ιδιότητα του Πρίγκιπα Λαζάρου. Καθώς βρίσκεται στο εσωτερικό του δίβολου παραθύρου, η εν λόγω πλάκα ανήκει, κατά πάσα πιθανότητα, σε ομάδα αρχιτεκτονικών διακοσμητικών στοιχείων που προστέθηκαν μετά την κατασκευή του εξωνάρθηκα. Επίσης, όλα τα στοιχεία του εν λόγω συνόλου λαξεύτηκαν από το υλικό σε δευτερεύουσα χρήση. Εντούτοις, αρκετά διακοσμητικά στοιχεία που απεικονίζονται στα εν λόγω επαναχρησιμοποιηθέντα δομικά υλικά («spolia») αποτελούν επαναλαμβανόμενα μοτίβα από τον παλαιότερο γλυπτό διάκοσμο του καθολικού της Μονής Χιλανδαρίου, γεγονός το οποίο υποδηλώνει ότι αντιγράφηκαν ίσως επιτόπου.

Η παρούσα εργασία παρουσιάζει μια υπόθεση, σύμφωνα με την οποία, μετά από την κατασκευή του εξωνάρθηκα, όλα τα ανοίγματα περιβλήθηκαν με επαναχρησιμοποιηθέντα στοιχεία τα οποία λαξεύτηκαν εκ νέου στη Μονή Χιλανδαρίου από τεχνίτες που ήρθαν από τη Σερβία. Η διεξοδική ανάλυση των απεικονιζόμενων διακοσμητικών στοιχείων αυτού του

συνόλου, περιλαμβανομένων των τριών εραλδικών εμβλημάτων, υποδηλώνει ότι ευεργέτης ενός τέτοιου έργου θα μπορούσε να είναι ο διάδοχος του Πρίγκιπα Λαζάρου, Στέφαν Λαζάρεβιτς.

**Μοναστικές τέχνες του Αγίου Όρους κατά τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο.
Γεωργιανές γραπτές μαρτυρίες**

Η παρούσα εργασία εξετάζει τις γεωργιανές γραπτές μαρτυρίες που αφορούν την τέχνη του Αγίου Όρους. Η ίδρυση της γεωργιανής Μονής Ιβήρων κατά τον 10ο αιώνα, η οποία είναι το δεύτερο σημαντικότερο μοναστηριακό συγκρότημα του Άθω, έθεσε τα θεμέλια για την ανάπτυξη πολύπλευρων επαφών μεταξύ Αγίου Όρους και Γεωργίας. Οι διασωθείσες γραπτές πηγές εμπλουτίζουν τη γνώση μας σχετικά με την καλλιτεχνική κληρονομιά της Αθωνικής Μοναστικής Πολιτείας.

Ο «Βίος των μεγάλων γεωργιανών αθωνιτών πατέρων, Ιωάννου (920-1005) και Ευθυμίου (955-1028)», ο οποίος γράφηκε στο διάστημα 1042-44, αποτελεί μία από τις σημαντικότερες πηγές για την αναπαράσταση των διαφόρων πτυχών της ιστορίας των θρησκευτικών τεχνών του Άθω. Το κείμενο φωτίζει τον ρόλο της τέχνης στην πνευματική ζωή των αδελφών. Περιγράφει τη στάση τους απέναντι στις εκκλησιαστικές εικόνες και στους μοναστικούς κανόνες που διέπουν την κατοχή εικόνων. Ταυτόχρονα ο «Βίος» αναφέρεται στις βυζαντινές αυτοκρατορικές δωρεές προς τη Μονή και παρέχει, ως εκ τούτου, τεκμήρια σχετικά με τις πολιτικές προεκτάσεις της τέχνης στο μοναστικό περιβάλλον. Το κείμενο πραγματεύεται επίσης το ζήτημα της τυπολογίας των εικόνων, ιδίως δε τη διακόσμηση των τέμπλων και το εικονογραφικό τους απόθεμα.

Η μεταβυζαντινή περίοδος χαρακτηρίζεται από μια εντατικοποίηση των καλλιτεχνικών επαφών μεταξύ Αγίου Όρους και Γεωργίας. Αρκετές από τις επιγραφές του 16ου αιώνα που συνοδεύουν νωπογραφίες σε γεωργιανούς ναούς (π.χ. στο καθολικό της Μονής Γκελάτι, στον Ναό των Αρχαγγέλων στο Γκρέμι) καταδεικνύουν τη συμμετοχή ελλήνων μοναχών στον εξωραϊσμό ιερών τόπων και στη διάδοση των αγιορείτικων καλλιτεχνικών παραδόσεων στη Γεωργία.

Στις ταξιδιωτικές εντυπώσεις που συνέγραψε τον 18ο αιώνα ο Τιμόθεος Γκαμπασβίλι, ο οποίος επισκέφθηκε τον Άθω το 1755, αναφέρεται σε πολλά αγιορείτικα μοναστήρια. Περιγράφει διάφορες εκκλησίες, τον διάκοσμό τους, καθώς και ιερές εικόνες και άλλα κειμήλια. Η γλαφυρή αφήγησή του μας παραδίδει μια άκρως παραστατική εικόνα της ζωής και της τέχνης στο Άγιον Όρος. Δεν είναι τυχαίο ότι δίνει ιδιαίτερη έμφαση στη Μονή Ιβήρων και στο καθολικό της.

Οι γεωργιανές πηγές καταδεικνύουν τη σημασία του Αγίου Όρους ανά τους αιώνες μέσω της καλλιτεχνικής παράδοσης της τοπικής θρησκευτικής ζωής.

**Ένας βυζαντινός ταξιδευτής στη Ρώμη επιστρέφει στην Ανατολή; Ο ανώνυμος
γραφέας του εγγράφου «Μονή· Βατοπεδινού, ντουλ. 3, 15Α».**

Τον Ιούλιο του 1462 ο Δεσπότης του Μορέως Δημήτριος Παλαιολόγος, ο οποίος ζούσε στην εξορία (Αδριανούπολη) μετά την προσάρτηση της Πελοποννήσου από τους Οθωμανούς, εξέδωσε *ορισμό* (διάταγμα) με τον οποίο έθετε υπό τη δικαιοδοσία της Μονής Βατοπεδίου του Αγίου Όρους δέκα παροίκους της Λήμνου. Το πρωτότυπο έγγραφο φέρει τώρα τον τίτλο «Μονή· Βατοπεδινού, ντουλ. 3, 15Α».

Το 1930 ο Α. Σιγάλας δημοσίευσε μεταγραφή του κειμένου και φωτογραφία του διατάγματος¹. Ογδόντα και πλέον χρόνια αργότερα, ο R.S. Stefec προσδιόρισε τον γραφικό χαρακτήρα ως εκείνον του γραφέα *Ανώνυμος 31* (στο εξής *A31*), ο οποίος αντέγραψε το *De virtutibus* του Πλήθωνος Γεμιστού (Μιλάνο, Bibl. Ambrosiana, M 52 sup. και Νάπολη, Bibl. Nazionale III.E.19²). Ο Stefec προσδιόρισε επίσης τον *A31* ως γραφέα της *Αναβάσεως* του Ξενοφώντος (Βατικανό, Urb. gr. 94), του Θουκυδίδη (Βατικανό, Pal. gr. 133, από κοινού με τον Ιωάννη Μόσχο το 1468/9 πιθανόν στην Κορώνη), καθώς και της *Αναβάσεως* του Αρριανού μαζί με τα έργα του Πλήθωνος *Μονωδία για την Ελένη Παλαιολογίνα* και *De processione sancti spiritus* (Σαλαμάνκα, Bibl. Universitaria 115, από κοινού με άλλον ανώνυμο γραφέα). Ο Stefec υποστήριξε ότι ο *A31* προερχόταν από την Πελοπόννησο και ενδέχεται να είχε ταχθεί στην υπηρεσία του Δημητρίου Παλαιολόγου και να τον ακολούθησε στην αυλή του Σουλτάνου μετά την κατάκτηση της Πελοποννήσου. Ωστόσο, μετά την πρόσφατη διεύρυνση από τον D. Speranzi της συλλογής των χειρογράφων που αποδίδονται στον *A31* με την προσθήκη των έργων του Πλήθωνος Γεμιστού *De fato* και *De virtutibus* (Μιλάνο, Ambrosiana F 88 sup.), του έργου *Decem Capita* (Δέκα Κεφάλαια) του Χαριτωνύμου Ερμωνύμου (Φλωρεντία, Bibl. Medicea-Laurenziana 10.25), καθώς και του έργου του που αφορούσε μια διγλωσση αναπαραγωγή του έργου του Ομήρου (Στουτγάρδη, Württembergische Landesbibl. cod. phil. et poet. fol. 5) και για την αποκατάσταση ενός χειρογράφου του 14^{ου} αιώνα, του *Declamationes and Epistolae* του Λιβανίου (Φλωρεντία, Medicea-Laurenziana 57.47), διαθέτουμε πλέον ισχυρές αποδείξεις ότι ο *A31* εργαζόταν μαζί με άλλους εκπαιδισθέντες Έλληνες στη Ρώμη στις αρχές της δεκαετίας του 1460, λίγο μετά την άφιξη του Θωμά Παλαιολόγου, αδελφού και αντιπάλου του Δημητρίου, στην αυλή του Πάπα Πίου Β'³. Δεδομένων των ασύνδετων αυτών αποδείξεων, μπορούμε να κατανοήσουμε τυχόν επιφυλάξεις σχετικά με τα συμπεράσματα του Speranzi: ορισμένες από τις συνεργασίες του *A31* έλαβαν χώρα στην Πελοπόννησο και άλλες στη Ρώμη, ενώ η αναγνώριση από τον Stefec του γραφικού χαρακτήρα του *A31* στον *ορισμό* του Βατοπεδίου συνιστά ένδειξη της «επιστροφής του στην Ανατολή» το 1462.

Ωστόσο, αρκετά ερωτήματα παραμένουν αναπάντητα. Ποιος ήταν ο *A31* και για ποιον εργαζόταν, για τον Δημήτριο Παλαιολόγο ή για τον Θωμά Παλαιολόγο; Ποια ήταν η σύνδεσή του με τον Μυστρά και ειδικότερα με τον κύκλο του Πλήθωνος Γεμιστού, το έργο του οποίου ήθελε τόσο καταφανώς να προωθήσει; Ποιος ήταν ο σκοπός του ταξιδιού του στην Ιταλία, γιατί περνά εκεί τόσο σύντομο χρονικό διάστημα και γιατί τον συναντούμε και πάλι «πίσω στην Ανατολή» να αντιγράφει, τον Ιούλιο του 1462, έναν *ορισμό* για τον Δημήτριο

¹ Α. Σιγάλας, *Ορισμός. Δημητρίου δεσπότη του Παλαιολόγου* (Ιούλιος 1462), *Ελληνικά* 3, 1930, σ. 341-345.

² R.S. Stefec, 'Die griechische Bibliothek des Angelo Vadio da Rimini', *Römische Historische Mitteilungen*, 54 2012, σ. 95-184 (σ. 138). D. Harlfinger, *Die Textgeschichte der Pseudo-Aristotelischen Schrift Περί Ατόμων Γραμμών*, Amsterdam, 1971, σ. 410, 419.

³ D. Speranzi, *Omero, i cardinali e gli esuli. Copisti greci di un manoscritto di Stoccarda*, Madrid, Dykinson, 2016.

Παλαιολόγο σχετικά με μια μεταβίβαση εσόδων στο Βατοπέδι; Τοποθετώντας τα χειρογραφικά τεκμήρια για τον *A31* στο άμεσο ιστορικό και πολιτιστικό τους πλαίσιο, ελπίζω να καλύψω ορισμένα από τα θέματα που αφορούν τον *A31* αλλά και να εμπλουτίσω τις διαθέσιμες γνώσεις μας σχετικά με το τέλος του Δεσποτάτου του Μορέως, την επιρροή του Πλήθωνος και τον αντίκτυπο του βυζαντινού κόσμου στη Ρώμη της Αναγέννησης.

**Γεωργιανή λογοτεχνική σχολή και χειρόγραφα του Αγίου Όρους (Μονή Ιβήρων)
στο πλαίσιο του βυζαντινού πολιτιστικού προσανατολισμού**

Μεταξύ των γεωργιανών πολιτιστικών κέντρων που λειτουργούν στο εξωτερικό, η Μονή Ιβήρων στο Άγιον Όρος έχει τη μεγαλύτερη σημασία για την ανάπτυξη του γεωργιανού πολιτισμού. Οι πρώτοι μοναχοί εμφανίζονται στο Άγιον Όρος ήδη τον 8ο και τον 9ο αιώνα ενώ, στα τέλη του 10^{ου} αιώνα, μεταφέρθηκε εκεί το κέντρο της ελληνικής μοναστικής κοινότητας. Το 870 μ.Χ. ο Ιωάννης Κολοβός ίδρυσε μία από τις πρώτες μονές και, εν συνεχεία, εγκαινιάστηκε μεγάλης κλίμακας οικοδομική δραστηριότητα, στο πλαίσιο της οποίας κτίστηκαν πολλές σημαντικές μονές και ο Άθως μετονομάστηκε σε Άγιον Όρος. Πολλά χριστιανικά έθνη απέκτησαν τις δικές τους μονές στο Άγιον Όρος, μεταξύ δε αυτών και οι Γεωργιανοί. Μετά τη σύσφιγξη των πολιτικών και εκκλησιαστικών σχέσεων μεταξύ Βυζαντίου και Γεωργίας τον 10ο αιώνα, Γεωργιανοί άρχισαν να εγκαθίστανται στο Άγιον Όρος. Αξιόπιστες πηγές για την ιστορία της ίδρυσης της Μονής Ιβήρων στον Άθω αποτελούν ο Βίος του Ιωάννη και του Ευθύμιου (από τον Γεώργιο τον Αθωνίτη), ένα αγιογραφικό έργο που εκπονήθηκε στη Μονή, καθώς και οι Πράξεις Μονής Ιβήρων (βλ. Actes d'Íviron)

Με τη συνδρομή των Βυζαντινών και τη ζωηρή δραστηριότητα των αθωνιτών Γεωργιανών, η Μονή Ιβήρων απέκτησε σημαντική ισχύ. Αυτό οδήγησε, στα τέλη του 10ου αιώνα, τους Γεωργιανούς να δημιουργήσουν στον Άθω ένα σημαντικό κέντρο γραμμάτων, το οποίο επηρέασε καθοριστικά την εξέλιξη και τη σφαίρα των ενδιαφερόντων της γεωργιανής γραμματείας. Η τελευταία ακολούθησε πλέον νέα κατεύθυνση, θέτοντας μάλιστα τα θεμέλια για την πρόοδο της πολιτιστικής και λογοτεχνικής ζωής της Γεωργίας. Η αθωνική σχολή εγκαινίασε μια νέα εποχή στην ιστορία της γεωργιανής γραμματείας, η οποία έχει χαρακτηριστεί ως κλασσική περίοδος της γεωργιανής γραμματείας. Οι μεταφράσεις βυζαντινών συγγραμμάτων αποτελούν ένα από τα σημαντικότερα κομμάτια της μεσαιωνικής γεωργιανής γραμματείας. Τα μεταφρασμένα αυτά βυζαντινά μνημεία φυλάσσονται στο Εθνικό Κέντρο Χειρογράφων της Γεωργίας, ενώ το μεγαλύτερο μέρος τους περιλαμβάνεται στη συλλογή της Μονής Ιβήρων. Οι γεωργιανές μεταφράσεις καλύπτουν όλα σχεδόν τα πεδία της βυζαντινής γραμματείας: βιβλικά συγγράμματα, απόκρυφη γραμματεία, εξηγητικά, πολεμικά, λειτουργικά, δογματικά, ομιλητικά κλπ. Τα αθωνικά γεωργιανά χειρόγραφα περιλαμβάνουν τόσο αγιογραφικά, υμνογραφικά και ομιλητικά όσο και βιβλικά, θεολογικά, ασκητικά και μυστικιστικά έργα.

Οι μεταφράσεις της ανατολικής και δυτικής γραμματείας πέρασαν από το στάδιο της ελεύθερης απόδοσης σε εκείνο της ακριβούς, τυπικής και «ελληνόφιλης» μετάφρασης, από τη δυναμική και αφηγητική φάση στη λογοτεχνική. Η αρχή της ελεύθερης μετάφρασης των κλασσικών συγγραφέων (από τα ελληνικά στα λατινικά) κατά τον Μεσαίωνα αντικαταστάθηκε σταδιακά από την αρχή της ακριβούς μετάφρασης. Ταυτόχρονα, βρισκόταν ήδη σε εξέλιξη μια πολιτιστική-ιδεολογική και ιστορική-λογοτεχνική διαδικασία μετάβασης από την «προ-ελληνόφιλη» στην «ελληνόφιλη» περίοδο. Μεταξύ των διαφόρων χριστιανικών εθνών, η «ελληνοφιλία» υποδήλωνε ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον για ιδέες χαρακτηριστικές συγκεκριμένων περιόδων του βυζαντινού πολιτισμού. Η τάση αυτή κυριάρχησε στη γεωργιανή μεταφρασμένη γραμματεία από τον 9ο έως τον 11ο αιώνα, αντικατοπτρίζεται δε στις μεταφράσεις της βυζαντινής θεολογικής γραμματείας που πραγματοποιήθηκαν στη Μονή Ιβήρων.

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται τις παλαιές γεωργιανές μεταφραστικές παραδόσεις με βάση τα αθωνικά χειρόγραφα. Ως εκ τούτου, η δημιουργία της «ελληνόφιλης» τάσης στη μετάφραση έργων της γεωργιανής γραμματείας διευκολύνθηκε από γλωσσικές και ιδεολογικές απαιτήσεις: την ενίσχυση της σημασίας της ελληνικής γλώσσας ως γλώσσας των πρωτοτύπων και την ανάδειξη του κύρους της βυζαντινής παιδείας στον ανατολικό χριστιανικό κόσμο. Ο πολιτιστικός προσανατολισμός των μεταφραστών προς τον βυζαντινό στοχασμό αφορούσε κυρίως τη κριτική μελέτη και τον σχολιασμό κειμένων, καθώς και το ενδιαφέρον τους για ουσιώδη ζητήματα της βυζαντινής λογοτεχνικής θεωρίας και φιλοσοφικές-ανθρωπιστικές έννοιες.

Η έκδοση των μεταβυζαντινών εγγράφων της Ιεράς Μονής Χιλανδαρίου

Στο Αρχείο της Ιεράς Μονής Χιλανδαρίου φυλάσσονται εκατοντάδες ελληνικά έγγραφα που χρονολογούνται από τα τέλη του ΙΒ΄ μέχρι και το Κ΄ αιώνα. Το ενδιαφέρον των επιστημόνων για τα έγγραφα αυτά εμφανίζεται στις αρχές του περασμένου αιώνα, και από τότε κυρίως εστρέφεται προς τα παλαιότερα, δηλαδή βυζαντινά έγγραφα. Τα βυζαντινά έγγραφα συστηματικά εκδίδονται, όπως άλλωστε και τα έγγραφα των λοιπών αγιορειτικών μονών, στη παρισινή σειρά Archive de l'Athos, ενώ μέχρι σήμερα τα περισσότερα μεταβυζαντινά έγγραφα παραμένουν ανέκδοτα. Χάριν ακρίβειας, ανέκδοτα παραμένουν λίγα έγγραφα του ΙΖ΄ αιώνα και η συντριπτική πλειοψηφία των εγγράφων του ΙΗ΄ αιώνα (ο ακριβής αριθμός των οποίων δεν είναι γνωστός, αλλά ασφαλώς κινείται μεταξύ 350 και 400). Για τον λόγο αυτό η Χιλανδαρινή Επιτροπή της Σερβικής Ακαδημίας Επιστημών και Τεχνών από πέρυσι ξεκίνησε ένα ερευνητικό πρόγραμμα, ο κύριος σκοπός του οποίου είναι η έκδοση των μεταβυζαντινών ελληνικών εγγράφων του Χιλανδαρινού Αρχείου. Το πρόγραμμα είναι μακριάς διάρκειας και προβλέπεται να έχει δύο φάσεις. Στην πρώτη φάση η έμφαση θα γίνει στην ανάλυση της συλλογής των φωτογραφιών, ανάγνωση και αντιγραφή των μέχρι στιγμής ανέκδοτων εγγράφων, και την έκδοση μερικών απ' αυτών στο Hilandarski zbornik ή σε άλλα περιοδικά. Θεωρούμε επίσης ότι στη φάση αυτή θα ήταν απαραίτητη και η δουλειά στο μοναστηριακό αρχείο. Η δεύτερη φάση είναι πιο φιλόδοξη και αποβλέπει στην έκδοση ενός τόμου στον οποίο θα περιλαμβάνονταν περισσότερα έγγραφα.

Η απόφαση της Χιλανδαρινής Επιτροπής να υιοθετήσει το εν λόγω πρόγραμμα εν μέρει οφείλεται στο ευμενές γεγονός ότι στο Αρχείο της Σερβικής Ακαδημίας φυλάσσεται μια πλούσια συλλογή των φωτογραφιών των χιλανδαρινών εγγράφων. Οι φωτογραφίες αυτές τον χειμώνα του 1906 / 1907 έκανε ο Ντραγκούτιν Αναστασιέβιτς, μαθητής του Κάρλ Κρούμπαχερ και τότε νέος επίκουρος καθηγητής του Πανεπιστημίου του Βελιγραδίου. Όσο αφορά στη συλλογή αυτή αξιοσημείωτα είναι τα ακόλουθα δύο. Πρώτον, οι φωτογραφίες είναι εξαιρετικής ποιότητας και στην πλειοψηφία τους είναι ευανάγνωστες. Δεύτερον, και πιο σημαντικό, η σύγκριση ενός πρόχειρου καταλόγου των φωτογραφιών (δημοσιεύτηκε στο Godišnjak Srpske kraljevske akademije 49, 1939) με τον κατάλογο των χιλανδαρινών μεταβυζαντινών εγγράφων του Βασίλη Αναστασιάδη (Αρχείο της Ι. Μ. Χιλανδαρίου. Επιτομές μεταβυζαντινών εγγράφων, Αθήνα 2002) δείχνει ότι στο περιεχόμενο τους υπάρχουν αξιοπρόσεκτες διαφορές, ιδιαίτερα στα έγγραφα του ΙΖ΄ και του ΙΗ΄ αιώνα. Παρατηρείται ότι ορισμένα έγγραφα που καταγράφονται στον κατάλογο των φωτογραφιών, στον κατάλογο του Αναστασιάδη δεν υπάρχουν, και αντίστροφα. Μόλις μετά από μια βαθιά και τεκμηριωμένη ανάλυση των φωτογραφιών θα μπορέσει κανείς να δείξει αν και κατά πόσο η κατάσταση του χιλανδαρινού αρχείου άλλαξε από τις αρχές ως τα τέλη του περασμένου αιώνα.

Στο δεύτερο μέρος της εισήγησης θα παρουσιάσω τη μέθοδο της έκδοσης των κειμένων, θα αναφερθώ στα κύρια προβλήματα της έκδοσης και τις πλέον ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις. Έκδοση κάθε εγγράφου συνοδεύεται από μια σύντομη περίληψη του κειμένου, περιγραφή του εγγράφου (η οποία βασικά στηρίζεται στην περιγραφή του Αναστασιάδη) συμπεριλαμβανομένων και των διπλωματικών χαρακτηριστικών, σερβική μετάφραση, τα πλέον απαραίτητα σχόλια και αναπαραγωγή των φωτογραφιών. Ενδεχόμενες παρατηρήσεις στην εκδοτική πρακτική μετά την ανακοίνωση θα ήταν ευπρόσδεκτες. Προς το παρόν έχουν εκδοθεί τέσσερα έγγραφα, όλα αναφερόμενα στο Κελλί των Αρχαγγέλων στις Καρυές:

Dejan Dželebdžić, Two unpublished homologiae concerning the Hilandar cell of the Holy Archangels in Karyes from the second half of the 17th century, ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ. Mélanges Mirjana Živojinović, eds. D. Dželebdžić – B. Miljković, Belgrade 2015, 527–539.

Dejan Dželebdžić, Two post-Byzantine documents from Chilandar monastery on the cell of the Holy Archangels at Karyes, Hilendarski zbornik 14 (2017) 123–133.

Ο αφορισμός του βασιλιά Ντουσάν (το ανάθεμα του Καλλίστου)

και το Άγιον Όρος

Η ανακοίνωση παρουσιάζει την συνέχεια της έρευνάς μου πάνω στο θέμα του αφορισμού του βασιλιά Στεφάνου Ντουσάν, της οποίας τα πρώτα αποτελέσματα τους έχουμε ανακοινώσει στο προηγούμενο εργαστήριο, υπό τον τίτλο «Ο αφορισμός του βασιλιά Ντουσάν (το ανάθεμα του Καλλίστου) – μερικές παρατηρήσεις βάσει εγγράφων στα αγιορείτικα αρχεία». Τότε έχουμε δείξει την σημασία των αγιορείτικων εγγράφων για το πρόβλημα χρονολογίας της χαμένης πράξης περί αφορισμού, η οποία εκδόθηκε από τον πατριάρχη Καλλίστο και την Ενδεμούσα σύνοδο του Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης. Υποθέτουμε ότι μετά την έκδοση της πράξης, περίπου το φθινόπωρο του 1352, έπαψε η πλήρης λειτουργική κοινωνία των Ιερών Μονών του Αγίου Όρους με την σερβική εκκλησία του Πεκίου, συμπεριλαμβανομένης και της μνημόνευσης του Ντούσαν στις ιερές ακολουθίες, ο οποίος από τον Οκτώβριο του 1345 ενσωμάτωσε το Άγιον Όρος στην επικράτειά του και έγινε αναγνωρισμένος από την μοναστική κοινότητα ως ηγεμόνας τής. Στην παρούσα ανακοίνωση σκοπεύουμε να αναδείξουμε τη σημασία των αγιορείτικων εγγράφων για την περαιτέρω έρευνα του εκκλησιαστικού σχίσματος, καθώς και να σκιαγραφήσουμε εν συντομία τις συνέπειες αυτής της εκκλησιαστικής ποινής στο Άγιον Όρος μετά τον θάνατο του Ντουσάν τον Δεκέμβριο του 1355 έως της άρσης της το Οκτώμβριο 1375. Μετά τον θάνατο του Ντουσάν ο ονομαστικός διάδοχός του έγινε ο υιός του Ούρος, όμως την πραγματική εξουσία του στις περιοχές κοντινές του Αγίου Όρους διαδέχθηκε η συζύγος του, της βασίλισσας Γέλενας – μοναχή Ελισαβέτ - και έπειτα ο Δεσπότης Ιωάννη Ούγκλεσα, οι οποίοι είχαν ανεξάρτητο τους κράτος με έδρα τις Σέρρες, ενώ οι σχέσεις τους με το Άγιον Όρος και το Οικουμενικό Πατριαρχείο σκιάστηκαν από τα νέφη αυτής της εκκλησιαστικής διένεξης. Μία προσπάθεια γεφυρώσεως του χάσματος έγινε όταν ο Πατριάρχης Κάλλιστος μετέβη αυτοπροσώπως στην αυλή της βασίλισσας Γέλενας στις Σέρρες, όπου και πέθανε υπό ανεξήγητες συνθήκες το Ιούνιο 1363, συμβάν που εμπόδισε αυτή τη φορά την επίτευξη της ένωσης των δύο εκκλησιών. Η επιστροφή της περιοχής του Ούγκλεσα στη δικαιοδοσία της Κωνσταντινοπόλεως άρχισε τον Μάρτιο 1368 και είχε ολοκληρωθεί μόνο τον Μάιο το 1371. Με τον θάνατο του Δεσπότη Ούγκλεσα στην μάχη στον ποταμό Έβρο το φθινόπωρο 1371 μειώθηκε και η επίδραση των Σέρβων στο Άγιον Όρος. Το σχίσμα ανάμεσα σε Κωνσταντινούπολη και Πεκίου διήρκεσε ακόμα και έγινε αισθητό και στο Άγιον Όρος, όπου οι ιερείς τους οποίους χειροτόνησαν οι αφορισμένοι επίσκοποι δεν εγένοντο δεκτοί σε κοινωνία. Η εποχή της κυριαρχίας των Σέρβων στις Καρυές, η εποχή «σερβοπρώτων», όπως την ονομάζει μία πράξη του Πρώτου Γερασίμου του Ιανουαρίου του 1375, άφησε τα ίχνη της στο Άγιον Όρος και πρωτίστως σε κάποιες περιουσιακές διενέξεις. Ακριβώς από το Άγιον Όρος ξεκίνησε η αποστολή του Γέροντος Ησαΐα του Χιλανδαρινού σε μια προσπάθεια να τερματιστεί το σχίσμα και να καταργηθεί ο αφορισμός, κάτι το οποίο τελικά έγινε στις 3 Οκτωβρίου 1375, ακριβώς την ημέρα της μνήμης του αγίου Διονυσίου του Αρεοπαγίτου, όταν οι εκπρόσωποι του Οικουμενικού Πατριαρχείου ανέγνωσαν συγχωρητική ευχή στον κεκοιμημένο βασιλιά Ντουσάν πάνω από τον τάφο του στην Πριζρένη. Στο Άγιον Όρος διατηρήθηκε αγαθή μνήμη του βασιλιά Ντουσάν, ο οποίος στα δίπτυχα του αγιορείτικου Πρωτάτου από τα τέλη του 14ου αιώνα μνημονεύεται ως «κεκοιμημένος βασιλεύς ημών Στέφανος». Ιδιαίτερα σημαντικό αθωνίτικο έγγραφο σχετικά με το θέμα είναι το Συνοδικό

της Μεγίστης Λαύρας (γ. 1400), όπου υπάρχουν αναφορές για το τακτικό μνημόσυνο του Ντουσάν στις ιερές ακολουθίες ως μεγάλου ευεργέτη της μονής.

**Η απεικόνιση του «Χριστού Αναπεσόντος»: η δημιουργία μιας εικόνας και η
διάδοσή της**

Το θέμα αυτής της εργασίας αφορά τη σχέση και την επίδραση της εκκλησιαστικής λειτουργίας στα εικονογραφικά προγράμματα των βυζαντινών ναών και τον κυρίαρχο ρόλο του Αγίου Όρους σε αυτήν τη διαδικασία. Ιδιαίτερη έμφαση αποδίδεται στην περίπλοκη ερμηνεία της απεικόνισης του Χριστού Αναπεσόντος.

Η πρώτη εμφάνιση του Χριστού Αναπεσόντος στα τέλη του 13ου αιώνα στο Άγιον Όρος συνάδει με τη γενική και κυρίαρχη τάση της πρώιμης παλαιολόγειας περιόδου για διακόσμηση των ναών με πολλαπλούς και ποικίλους αγιογραφικούς κύκλους. Ωστόσο, οι περισσότεροι από αυτούς τους κύκλους δεν είναι πρωτίστως αφηγηματικοί. Ο στόχος τους είναι να μεταφέρουν τη συμβολική πολυπλοκότητα των θεολογικών διδαγμάτων ως άμεση και κατανοητή πραγματικότητα. Κατά τη διάρκεια μιας περιόδου θρησκευτικής αναταραχής και αμφιβολίας ήταν απαραίτητο να τονιστεί η σημασία και η πραγματικότητα των μυστηρίων και η πραγματική παρουσία του Χριστού εντός της Εκκλησίας. Σε αυτήν την ομάδα θεμάτων λειτουργικού και μυστηριακού συμβολισμού που αναδεικνύουν τον ρόλο του Χριστού συγκαταλέγεται η εικόνα του Χριστού Αναπεσόντος, ένα θέμα που δεν έχει ακόμα μελετηθεί επαρκώς.

Η εμφάνιση της νέας αυτής εικόνας, στα τέλη του 13ου αιώνα, μόνο συμπτωματική δεν είναι, καίτοι συνδέεται με τις λειτουργικές τάσεις της εποχής στο Άγιον Όρος. Είναι απαραίτητο να ληφθούν υπόψη οι πηγές που ανατρέχουν στο κείμενο της Παλαιάς Διαθήκης και τα λειτουργικά, εξηγητικά και ομιλητικά σχόλια επί των σχετικών χωρίων, όπως είναι τα κηρύγματα εκκλησιαστικών πατέρων και οι λειτουργικοί ύμνοι και δεήσεις, καθώς και ο αντίκτυπός τους στην εικονογράφηση του Χριστού Αναπεσόντος. Σε διαφορετικά πλαίσια η εικόνα ενδέχεται να αποκτά διαφορετικό νόημα. Η εικόνα του Αναπεσόντος δεν αποτελεί αφηγηματική απεικόνιση του θανάτου του Χριστού, αλλά η αναπαράσταση πραγματεύεται το συγκεκριμένο θέμα από αλληγορική και θεολογική άποψη.

Στο πλαίσιο του σχετικού προβληματισμού, σημαντικό ρόλο διαδραματίζει ο Επιτάφιος Θρήνος, από τον οποίο αντλούνται συμπεράσματα σχετικά με την εννοιολογική συγκρότηση και τη διαμόρφωση των εν γένει πλαισίων των εικονογραφικών προγραμμάτων και των τελετουργιών τις εποχής. Το θέμα εμφανίζεται σε βυζαντινούς ναούς του 14ου και του 15ου αιώνα, ενώ στο Άγιο Όρος εντοπίζονται τρία παραδείγματα. Η θέση του στο εσωτερικό του ναού ποικίλλει, όπως και οι εικονογραφικές λεπτομέρειες, τα πρόσθετα χαρακτηριστικά και οι συνοδευτικές επιγραφές. Χάρη στη σύνδεση με την αμιγώς ορθόδοξη τελετουργία του Επιτάφιου Θρήνου, η εικόνα του Αναπεσόντος εκλαμβάνεται ως σύμβολο της Ορθοδοξίας, όπως προκύπτει από ορισμένα εικονογραφικά προγράμματα. Ως εκ τούτου, η συζήτηση σχετικά με το περιεχόμενο της εικόνας δια φωτίζει επίσης την αθωνική επιρροή σε άλλες περιοχές.

Πέραν της ταυτοποίησης και του εντοπισμού εικονογραφικών παραδειγμάτων, η παρούσα μελέτη διερευνά την αλληλεπίδραση μεταξύ εικόνων και λειτουργίας και, επιπλέον, καταδεικνύει την αλληλεξάρτηση μεταξύ εικόνων και λόγου στο συγκεκριμένο πλαίσιο. Τα συμπεράσματα παρέχουν εξηγήσεις σχετικά με το νόημα της εικόνας του Χριστού Αναπεσόντος και του θεματικού προγράμματος των ναών παλαιολόγειας περιόδου και

διευκολύνουν την κατανόηση της εμπειρίας του ναού ως επίκοινου λειτουργικού χώρου για ένα ευρύ φάσμα της βυζαντινής κοινωνίας.

Η κωδωνοκρουσία στο Άγιον Όρος κατά την Τουρκοκρατία

Η θρησκευτική χρήση της καμπάνας είναι μια πρακτική που εφαρμόζεται σε όλες τις μονές της Αθωνικής Πολιτείας. Τα όργανα αυτά, μαζί με τα σήμαντρα, ρυθμίζουν τη ζωή των μοναστικών κοινοτήτων του Αγίου Όρους. Ωστόσο, οι μελετητές δεν έχουν ασχοληθεί επαρκώς με τις καμπάνες και τις κωδωνοκρουσίες στο Άγιον Όρος. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο η παρούσα εργασία επιχειρεί να κινηθεί επί τα ίχνη της ιστορίας της κωδωνοκρουσίας στις μονές του Άθω κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας εστιάζοντας στα διαθέσιμα στοιχεία, δηλαδή σε έναν συνδυασμό γραπτών πηγών, αρχαιολογικών ευρημάτων και καλλιτεχνικών αναπαραστάσεων. Η χρήση των καμπανών θεωρείται ότι υπήρξε εκτενής κατά την ύστερη βυζαντινή περίοδο. Ωστόσο, η έλλειψη πληροφοριών σχετικά με τη χρήση τους στις μονές του Άθω πριν από την οθωμανική κατάκτηση μάς επιτρέπει απλώς να διατυπώνουμε εικασίες.

Προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι τα περισσότερα στοιχεία σχετικά με την κωδωνοκρουσία στο Άγιον Όρος χρονολογούνται από την περίοδο της Τουρκοκρατίας, όταν η χρήση της καμπάνας απαγορευόταν αυστηρά στα τουρκοκρατούμενα εδάφη. Η απομόνωση της χερσονήσου του Άθω και το προνομιακό καθεστώς των μονών συνιστούν πιθανώς τους λόγους για τους οποίους είχε επιτραπεί στην αθωνική κοινότητα να συνεχίσει την πρακτική της κωδωνοκρουσίας. Ενώ οι οθωμανικές αρχές κατάσχεσαν, κατά πάσα πιθανότητα, τις καμπάνες των μονών του Άθω το 1491, ταξιδιωτικές αφηγήσεις αποδεικνύουν ότι η κωδωνοκρουσία συνεχίστηκε παρά ταύτα κατά τη μακρά περίοδο της Τουρκοκρατίας. Μία από τις παλαιότερες καμπάνες του Αγίου Όρους χρονολογείται από το 1622. Η συγκεκριμένη καμπάνα, η οποία φυλάσσεται στη Μονή Παντοκράτορος, κατασκευάστηκε στη Βενετία.

Η πληροφορία αυτή δείχνει ότι κατά την περίοδο αυτή οι καμπάνες εισάγονταν στο Άγιον Όρος, μια λεπτομέρεια που υποστηρίζεται από επιγραφές σε άλλες καμπάνες και έχει καταγραφεί από παλαιότερους μελετητές. Η ζήτηση για καμπάνες εκ μέρους των μονών του Άθω φαίνεται ότι καλύφθηκε από βενετικά εργαστήρια επί αιώνες. Μόλις στα τέλη του δεκάτου ογδόου αιώνα άρχισε ενδεχομένως η κατασκευή καμπανών επιτόπου, κατά πάσα πιθανότητα από περιοδεύοντες τεχνίτες. Η παρούσα εργασία παρουσιάζει μέρος της τρέχουσας έρευνάς μου σχετικά με την πρακτική της κωδωνοκρουσίας στην ανατολική Μεσόγειο. Οι Φίλοι του Αγίου Όρους μου χορήγησαν υποτροφία προκειμένου να μελετήσω επιτόπου τις καμπάνες που φυλάσσονται σε μονές του Άθω. Το συναρπαστικό αυτό έργο θα φωτίσει την πρακτική της κωδωνοκρουσίας στο Άγιον Όρος, μιας πτυχής της καθημερινότητας των αθωνικών κοινοτήτων που δεν έχει μελετηθεί επαρκώς έως σήμερα.

Ο μεγάλος ζουπάνος Στέφανος Νέμανιτς – το Χιλανδαρινό μετόχι στο Χβόσνο

Τη χρονιά αυτή συνεχίζεται να εορτάζεται η συμπλήρωση των οκτακοσίων χρόνων (2017) από τη στέψη του μεγάλου ζουπάνου Στεφάνου Νέμανιτς, του Πρωτόστεπτου Σέρβου κράλη. Για τον λόγο αυτό η προσοχή μας στράφηκε προς το μετόχι στο Χβόσνο, το οποίο στις αρχές του 19^{ου} αιώνα ίδρυσε ο μεγάλος ζουπάνος Στέφανος Νέμανιτς, χαρίζοντας στο Χιλανδάρι ένδεκα χωριά, ένα βοσκοτόπι, δύο αμπέλια και ένα εμπορείο.

Η χώρα που κατά τον Μεσαίωνα ονομαζόταν Χβόσνο εκτεινόταν σε μια ευρεία περιοχή γύρω από το Πέκιον, και στις δύο πλευρές του κεντρικού τμήματος του ποταμού Μπέλι Ντρίμ και των παραποτάμων του. Το Χιλανδάρι εξαρχής απέκτησε τα χωριά με καλλιεργήσιμη γή, αμπέλια, βοσκοτόπια και εξηρημένους ανθρώπους, οι οποίοι ως αντάλλαγμα για το δικαίωμα της χρήσης των κτημάτων (*dominium utile*) αναλάμβαναν ορισμένες υποχρεώσεις προς το Μοναστήρι. Στη συνέχεια, το Χιλανδάρι απέκτησε στην απευθείας κυριότητά του (*dominium directum*) και το βοσκοτόπι στο Ντόμπρι Ντόλ, τα αμπέλια στο Κρούσεβο και το Πέκιον, όπως και το εμπορείο Κνίνατς. Τα εν λόγω κτήματα το Μοναστήρι χρησιμοποιούσε και καλλιεργούσε ενοικιάζοντάς τα στους εξηρημένους ανθρώπους του ή άλλους μισθωτές.

Παρακολουθούσαμε τη σταδιακή αύξηση του μετοχιού στο Χβόσνο μέσα από τις παροχές σχεδόν όλων των ηγεμόνων της δυναστείας των Νέμανιτς και του πρίγκιπα (*knez*) Λαζάρου, όπως και τις δημογραφικές μεταβολές, οι οποίες οδήγησαν στην αλλαγή της κατάστασης μερικών χωριών.

Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα η σημασία του μετοχιού στο Χβόσνο τόσο αυξήθηκε ώστε σ' ένα έγγραφο που χρονολογείται στα τελευταία χρόνια της βασιλείας του Ουρόση Α', περίπου το 1276, αναφέρεται στην πρώτη θέση, πριν ακόμη και από το παλαιότερο χιλανδαρινό μετόχι στην περιοχή των Πρισδριάνων. Το χωριό Κρούσεβο, το οποίο στο δωρητήριο έγγραφο του Στεφάνου Νέμανιτς κατείχε την τρίτη θέση ανάμεσα στα παρεχόμενα χωριά, κατά τις πρώτες δεκαετίες του 18^{ου} αιώνα αναδείχθηκε στο πλέον σημαντικό χωριό και κατά πάσα πιθανότητα τότε έγινε το κέντρο του Μετοχιού, το οποίο ακριβώς από τότε αποκτά το όνομα Μετόχι του Κρούσεβο.

Στα όρια του Μετοχιού, τα οποία καθορίστηκαν βάσει της αίτησης του ηγούμενου Γερβασίου και των μοναστηριακών αρχόντων τον Σεπτέμβριο του 1327, περιλαμβάνονταν και το βοσκοτόπι Λάμπιτσεβο, η παροχή του βασιλιά Μιλούτιν γύρω στο 1303, στο οποίο οι Βλάχοι του Χιλανδαριού, όπως και στο βοσκοτόπι Ντόμπρι Ντόλ, βοσκούσαν τα μοναστηριακά άλογα και φοράδες. Ο βασιλιάς Μιλούτιν απελευθέρωσε τους Βλάχους απ' όλες τις αγγαρείες (*αγγάρεια* = *rabota*), αλλά ταυτόχρονα τους επέβαλε, ως μοναδική τους υποχρέωση, να φροντίζουν τα αναφερόμενα άλογα και τις φοράδες και να αποζημιώνουν κάθε ενδεχόμενη απώλειά τους.

Η σημασία του παρεχόμενου εμπορείου Κνίνατς φαίνεται μέσα από ορισμένα δικαιώματα που το Χιλανδάρι έλαβε, όπως είναι τα ακόλουθα: η προτεραιότητα της Μονής να πουλά στο εμπορείο αυτό τα είδη που προέρχονταν από τα κτήματα που ήταν στην απευθείας κυριότητά της, το δικαίωμα να εισπράττει κάθε είδους εισόδημα, ιδιαίτερα δε το τέλος για το κρασί που πωλείτο στο εμπορείο, και το δικαίωμα το εμπορείο-αγορά, το οποίο μπορούσε να μετακινείται, να τοποθετείται οπουδήποτε ορίσει ο ηγούμενος. Τα έγγραφα του βασιλιά Μιλούτιν αποδεικνύουν ότι κατά τα τέλη του 19^{ου} αιώνα το εν λόγω εμπορείο έγινε χωριό και

κατείχε την τελευταία θέση στην κατάσταση των χωριών της αριστερής όχθης του ποταμού Μπέλι Ντρίμ.

Οι δημογραφικές μεταβολές του ιδ' αιώνα, οι οποίες κατά κύριο λόγο ήταν αποτέλεσμα των πολέμων, ιδιαίτερα δε κατά την εποχή της διείσδυσης των Τούρκων, οδήγησαν στην αλλαγή της κατάστασης μερικών χωριών. Το αντίγραφο του κοινού χρυσοβούλλου του τσάρου Ντούσαν από το 1347 /48, το οποίο γράφτηκε στα μέσα ή κατά το τρίτο τέταρτο του ιδ' αιώνα, δείχνει τη δημογραφική κατάσταση του χωριού την εποχή της οικοδόμησής του. Αξιοσημείωτα είναι τα εξής: πρώτον, το μετόχι στο Χβόσνο κράτησε την πρώτη θέση ανάμεσα στα χιλανδαρινά μετόχια στη Σερβία, δεύτερον, ενώ μερικά από τα πρώην χωριά έγιναν χωριουδάκια (zaseoci), το χωριό – εμπορείο Κνίινατς, η σημασία του οποίου είχε αυξηθεί, έλαβε την τρίτη θέση ανάμεσα στα χωριά του Μετοχίου του Κρούσεβο.

Με την τουρκική κατάκτηση των σερβικών χωρών το Χιλανδάρι, όπως άλλωστε και τα λοιπά αγιορειτικά μοναστήρια, έχασε τα μετόχια του στις χώρες αυτές. Μετά την πτώση του Δεσποτάτου της Σερβίας το 1459 όλα τα κτήματα του Χιλανδαριού αφαιρέθηκαν και τα εισοδήματά του καταργήθηκαν, όπως συνέβη και με τα λοιπά αγιορειτικά μοναστήρια.

Πασχάλης Ανδρούδης

Επίκουρος καθηγητής Βυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης,

Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Α.Π.Θ.

Νεότερα στοιχεία και χρονολογήσεις για τα έργα της βυζαντινής μεταλλοτεχνίας στις Μονές του Αγίου Όρους

Στις Μονές του Αγίου Όρους φυλάσσεται ένας μεγάλος αριθμός έργων τέχνης της Βυζαντινής μεταλλοτεχνίας, τα οποία δεν αποτελούν κοσμήματα, εγκόλπια ή λειτουργικά σκεύη. Στη συντριπτική τους πλειοψηφία τα έργα αυτά συνδέονται με το φωτισμό στο εσωτερικό των καθολικών και των παρεκκλησίων (μανουάλια, δίσκοι από πολυκάνδυλα, εξαρτήματα χορών), ενώ δεν λείπουν και επενδύσεις θυρών (όπως στις θύρες του καθολικού της Μεγίστης Λαύρας) ή μεταλλικές ορθογώνιες πλάκες για την επένδυση θυρών (όπως στο παράδειγμα των θυρών του καθολικού της Μονής Βατοπεδίου).

Στις έρευνές μας για τη Βυζαντινή μεταλλοτεχνία στο Άγιον Όρος εντοπίσαμε και δημοσιεύσαμε ένα άγνωστο ζεύγος Βυζαντινών ορειχάλκινων μανουαλίων του 12ου-13ου αιώνα από το καθολικό της Μεγίστης Λαύρας, όπως επίσης και δύο επίσης άγνωστα ορειχάλκινα σπηρίγματα σχήματος ανεστραμμένου Π του 14ου αιώνα από το καθολικό της Μονής Χελανδαρίου. Τα τελευταία, με παράσταση δικέφαλου αετού, στήριζαν ένα τοξωτό στέλεχος για την τοποθέτηση κεριών και αποτελούν πολύ σπάνια δείγματα του είδους τους στον ελλαδικό χώρο. Επίσης στο πλαίσιο των καταγραφών μας για τη Βυζαντινή μεταλλοτεχνία εντοπίσαμε και μελετήσαμε στοιχεία τα οποία οδηγούν σε μια μεταγενέστερη χρονολόγηση της κατασκευής του ορειχάλκινου «στροβιλίου» της φιάλης της Μεγίστης Λαύρας (13ος αιώνας αντί για τον 10ο-11ο αιώνα που είχε προταθεί παλαιότερα).

Η συλλογή εικόνων της Ι.Μ.Διονυσίου και τα εργαστήρια ζωγραφικής στο Άγιον Όρος, 14ος – 18ος αιώνες

Η μονή του Αγίου Διονυσίου στο αγιώνυμο όρος του Άθω κατέχει, ως γνωστόν, αξιοσημείωτη συλλογή εικόνων. Πριν από την περίοπτη, όσο και ιστορική, Έκθεση κειμηλίων του Αγίου Όρους στην Θεσσαλονίκη το έτος 1997, γνωστές στην έρευνα ήταν κυρίως οι εικόνες της Μεγάλης Δεήσεως (1542) του κρητικού ζωγράφου Εύφροσύνου. Στον κατάλογο της προρρηθείσης Έκθέσεως θα δημοσιευθούν, εκτός των εικόνων του Εύφροσύνου, μερικές ακόμη του 17ου αιώνας. Λευκώματα και ταχυδρομικά δελτάρια με εικόνες της μονής θα εκδοθούν από το παλαιγενές μοναστήρι. Το έτος 2008, ο όμιλός θα παρουσιάσει στην διατριβή του εικόνες των αρχών του 17ου αιώνας, φιλοτεχνημένες από τον ζωγράφο Δανιήλ. Δύο χρόνια αργότερα, στο βιβλίο Περί της έν Άθω «κρητικής» ζωγραφικής, έμελλε να εξετασθεί εύρύ σύνολο εικόνων, προερχομένων από τα εικονοστάσια της μονής Διονυσίου. Έντούτοις, ή πλειονότητα των αποτεθειμένων στο εικονοφυλάκιο, αλλά και σέ άλλους χώρους της μονής, εικόνων παραμένει άδημοσίευτη. Το κενό αυτό πληροφορίας έπιχειρεί να θεραπεύσει νεότερη μελέτη του όμιλούντος, όρισμένα από τα πορίσματα της όποιας παρουσιάζονται στην παρούσα ανακοίνωση.

Η συλλογή εικόνων της μονής Διονυσίου περιλαμβάνει πέντε μόλις εικόνες της παλαιολογείου περιόδου. Άλλες τόσες δύνανται να χρονολογηθούν στην δεύτερη πεντηκονταετία του 15ου αιώνας. Οι εικόνες αυτές δεν έχουν κοινή καταγωγή ούτε ταυτόσημη τεχνοτροπία. Για μία τουλάχιστον εικόνα της περί το 1400 περιόδου μπορούμε βάσιμα να ίσχυρισθούμε ότι προέρχεται από έργαστήριο της Θεσσαλονίκης. Προς τούτοις δύο σπαράγματα τριπτύχων συνδέονται στενά με το έργο του Ανδρέα και Νικολάου Ρίτζου, και έπομένως μπορούν να αποδοθούν σέ κρητικό έργαστήριο.

Άντιθέτως, μεγάλο σύνολο εικόνων του 16ου αιώνας είναι προϊόν άγιορειτικών έργαστηρίων ζωγραφικής, και δη έπωνύμων καλλιτεχνών, όπως του Νεοφύτου υιού του Θεοφάνη, του Τζώρτζη, του ζωγράφου της παλαιάς τράπεζας της μονής Διονυσίου κ.ά.. Ειρήσθω ότι το έργο των άνωτέρω καλλιτεχνών δεν πρέπει να συγχέεται με το έργο των Κρητικών, λόγω της ύφιστάμενης τεχνοτροπικής συμφωνίας. Πρόκειται για άγιορείτες ζωγράφους, οι όποιοι έχουν προσαρμόσει το «κρητικό» ύφος στις αισθητικές ανάγκες των μοναχών του Αγίου Όρους. Το ίδιο ίσχύει για την τέχνη του 17ου αιώνας. Στον αιώνα αυτόν δραστηριοποιούνται πολλοί μεμονωμένοι ζωγράφοι, όπως οι Δανιήλ και Μερκούριος, οι όποιοι φιλοτεχνούν εικόνες για το μοναστήρι τους αλλά και για άλλες μονές, μέσα και έξω από το Άγιον Όρος. Σημειωτέον ότι πολλά άγιορειτικά έργαστήρια έμφανίζουν έντυπωσιακή παραγωγή, καθώς έργα τους άπαντούν σέ όλες τις μονές του Αγίου Όρους και όχι μόνο. Το κυριότερο έξ αυτών θα όνομάσουμε «έργαστήριο έπιγόνων του Θεοφάνη», λόγω της τυποποιημένης και πιστής έφαρμογής των εικαστικών έπιταγών του μεγάλου καλλιτέχνη. Παρόλα αυτά, σώζονται στο μοναστήρι του Διονυσίου έργα από την ένετοκρατούμενη Ελλάδα, όπως του Έμμανουήλ Σκορδίλη και του Έμμανουήλ Δέκαρχου, άφιερώματα πιστών.

Η παραγωγή εικόνων στο Άγιον Όρος αύξάνει από τα μέσα του 17ου αιώνας και καθ' όλη την διάρκεια του 18ου αιώνας. Τουτό λόγω της αύξημένης ζητήσεως, μετά την πτώση του Χάνδακα, και έφόσον στην συνείδηση των ύποδούλων τον Άγιον Όρος κατέχει περίοπτη θέση. Τα έργαστήρια του Άθω εργάζονται τώρα για πολύ μεγάλο αριθμό παραγγελιοδοτών από την Κωνσταντινούπολη έως την μονή Σινά και την Κύπρο. Πλήθος εικόνων του αιώνας αυτού σώζεται στην μονή Διονυσίου. Πολλά από τα έργα αυτά άνήκουν σέ άδηλο χρωστήρα, άλλα

ὅμως προέρχονται ἀπὸ ἐπώνυμους ἀγιορεῖτες ζωγράφους, ὅπως ὁ Δαμασκηνὸς ὁ ἐξ Ἰωαννίνων, ὁ Βενιαμὶν ἐκ Βιζύης, ὁ Νικηφόρος Καρπενησιώτης κ.ἄ..

Ἀπὸ τὴν μελέτη, λοιπὸν, τῆς συλλογῆς εἰκόνων τῆς μονῆς Διονυσίου προκύπτει ἡ ἄκρως σημαντικὴ διαπίστωση ὅτι τὸ Ἅγιον Ὄρος ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 16ο αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς συνιστᾷ ὄχι μόνον κέντρο παραγωγῆς εἰκόνων (καὶ τοιχογραφιῶν), ἀλλὰ κέντρο, στὸ ὁποῖο συγχρωτίζονται, ἀντιμάχονται καὶ ἀναπλάθονται ὅλα τὰ μεγάλα εἰκαστικὰ ρεύματα τῆς μεταβυζαντινῆς περιόδου. Καὶ τοῦτο ἐντὸς τῆς χοάνης τῆς ἀγιορειτικῆς πνευματικότητος.

Ελένη Βλαχοπούλου-Καραμπίνα

Δρ. Βυζαντινής Αρχαιολογίας, Ε.ΔΙ.Π.

Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας και Θρησκευτολογίας, Θεολογική Σχολή Ε.Κ.Π.Α.

Ενυπόγραφα Γεωργιανά Χρυσοκεντήματα της Ιεράς Μονής Ιβήρων (17ου αι): βυζαντινές επιδράσεις και διαφοροποιήσεις

Τα εκκλησιαστικά χρυσοκεντήματα αποτελούν εξαιρετικά έργα τέχνης με υψηλό δογματικό - λειτουργικό περιεχόμενο. Μπορούν επίσης να είναι πολύτιμες ιστορικές πηγές, ιδίως όταν περιλαμβάνουν επιγραφές, που συχνά συνδέονται με τον δωρητή, τους τεχνίτες, με τον χρόνο και τον τόπο της προσφοράς τους.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν κάποια από τα Γεωργιανά άμφια και πέπλα, που θησαυρίζονται στην Ιερά Μονή Ιβήρων (Georgian: ὁρθόδοξο μοναστήρι), η οποία ιδρύθηκε από τον Ιωάννη τον Ιβηρικό και τον Ιωάννη Τορνίκιο, αυλικό του Δαβίδ, ηγεμόνα της Ιβηρίας (Γεωργίας) μεταξύ του 980-983 μ.Χ.

Τα πολύτιμα αυτά έργα τέχνης, που χρονολογούνται κυρίως στον 17ο αιώνα, δωρήθηκαν στο μοναστήρι από τη γεωργιανή βασιλική αυλή και τον κλήρο της εποχής. Διακρίνονται για τις ισχυρές βυζαντινές επιδράσεις ως προς το λειτουργικό τους περιεχόμενο, την εικονογραφία και την τεχνική του κεντήματος. Παράλληλα, αναμφισβήτητα εμφανείς είναι και οι τοπικές ιδιαιτερότητες στην επιλογή των εικονογραφικών θεμάτων και στην εκτέλεση των χρυσοκεντημάτων.

Ξεχωριστός ανάμεσά τους είναι ο περίφημος επιτάφιος της Βασίλισσας Μαριάμ (συζύγου του βασιλιά Ροστόμ [1632-1658] από το 1634 έως το 1658) και του επισκόπου της Τιφλίδος Ελισσαίου (1628-1670), όπου απεικονίζονται ο Θρήνος, η Ανάληψη, ο Λίθος και η μορφή του δεόμενου Ελισσαίου, δίπλα στο οικόσημο του Γεωργιανού βασιλικού οίκου. Η βασίλισσα αφιέρωσε αργότερα στο μοναστήρι δύο επιγονάτια και ένα επιτραχήλιο, τα οποία έφθασαν στον προορισμό τους μετά τον θάνατό της (τέλος 17ου αι). Στη συνέχεια, ο επίσκοπος Ελισσαίος δωρίζει μερικά ακόμη κεντήματα, αφιερωμένα στη μνήμη της, δύο αέρες και δύο καλύμματα Τιμίων Δώρων. Ένα επίσης σημαντικό κειμήλιο είναι η εξαιρετικής τέχνης σκηνή (ombrellino) της Παναγίας της Πορταϊτίσσας (1686), που προσφέρθηκε από τον Ασσάν, θείο του βασιλιά Γεωργίου ΙΑ', και τον γιο του Χοσρόη. Στη συλλογή συγκαταλέγονται και δύο ακόμα έργα, ένας αέρας (1613/14) και ένα επιγονάτιο (1699), αφιερώματα μοναχών και μοναζουσών.

Όλα αυτά τα αριστουργήματα αποτελούν μια αξιόλογη καλλιτεχνική και γραπτή μαρτυρία για την ακμάζουσα γεωργιανή εκκλησιαστική κεντητική της εποχής, με τις έντονες βυζαντινές επιδράσεις, αλλά και διαφοροποιήσεις, καθώς και τη βαθιά ευλάβεια των Γεωργιανών προς την Ιερά Μονή Ιβήρων και στην εικόνα της Παναγίας της Πορταϊτίσσας.

Οθωμανικά υφάσματα στο Άγιο Όρος κατά τον 16ο και 17ο αιώνα: κατάλοιπα ενός κοινωνικού πλαισίου.

Στα σκευοφυλάκια των Μονών του Αγίου Όρους αποθησαυρίζονται σημαντικά δείγματα πολυτελών αργυροϋφαντων και χρυσοϋφαντων υφασμάτων από τα φημισμένα εργαστήρια της Πόλης και της Προύσας της περιόδου ακμής τους (16ος και 17ος αιώνας). Η προτεινόμενη εισήγηση θα εξετάσει τα σωζόμενα μεταξωτά και βελούδα ως δευτερεύουσα ιστορική πηγή που μπορεί να μας ενημερώσει σχετικά με την θέση της Εκκλησίας κατά την Οθωμανική εποχή και να φωτίσει διάφορες κοινωνικές πτυχές της παραγωγής αντικειμένων για εκκλησιαστική χρήση. Γι' αυτή την υπόθεση εργασίας αντλώ στοιχεία από σχετικά αντικείμενα τα οποία έχω μελετήσει στο Άγιο Όρος καθώς και από τις διαθέσιμες γραπτές πηγές.

Αρχικά θα αναφερθώ στην καθιερωμένη ορολογία σχετικά με τα Οθωμανικά υφαντά όπως προκύπτει από τις καταγραφές Αγιορείτικων σκευοφυλακίων, κάνοντας μια συνοπτική εισαγωγή στο θέμα της χρήσης Ανατολίτικων στοφών ξεκινώντας από την εποχή των Παλαιολόγων. Ο χώρος του Αγίου Όρους είναι ιδιαίτερα σημαντικός για τη συγκεκριμένη έρευνα ακριβώς επειδή πολλά κληροδοτήματα και πολλές δωρεές Πατριαρχών της Κωνσταντινούπολης και άλλων ανώτερων κληρικών στις Μονές ήταν και σε ύφασμα. Με αυτό τον τρόπο ένα πολιτιστικό στοιχείο που κάποτε χαρακτήριζε την εκκλησιαστική ενδυμασία έχει διασωθεί στο Άγιο Όρος περισσότερο από ότι στην ίδια την Πόλη. Τα Οθωμανικά υφαντά με κοσμική αισθητική θα πρέπει κατά τη γνώμη μου να ερμηνευθούν ως έκφραση του κοσμικού ρόλου με τον οποίο είχε επωμιστεί η Ελληνική Εκκλησία μετά την Άλωση, πέρα από την πνευματική καθοδήγηση των Ελληνορθόδοξων. Είναι η επιλογή της εξωστρέφειας που σηματοδοτεί το διπλό, πνευματικό και κοσμικό, ρόλο της Εκκλησίας μέσω της συνδυαστικής χρήσης κεντημάτων Βυζαντινής παράδοσης και των Οθωμανικών, κυρίως, υφαντών. Επιπρόσθετα, θα αναφερθώ στα υφάσματα ως εργαλεία του κοσμικού τελετουργικού της εποχής, πτυχές του οποίου ίσως είχαν υιοθετηθεί από τους Αγιορείτες. Τέλος, με αφορμή μια προτροπή του Πατριάρχη Ιερεμία του Τρανού προς τους Βατοπεδινούς Πατέρες θα αναλύσω τα υφάσματα και ως αποταμιευτικό πόρο.

Ταυτόχρονα, αρκετά είναι τα υφαντά με Χριστιανική εικονογραφία που διασώζονται στο Άγιο Όρος. Άλλοτε ναΐφ και άλλοτε έντεχνα, φωτίζουν ακόμη περισσότερο τον ενεργό ρόλο των Χριστιανών στην Οθωμανική βιομηχανία του μεταξιού ως εργατών, εμπόρων και παραγγελιοδοτών. Πέρα από τις πληροφορίες που μπορούν να μας παρέχουν πάνω στο κοινωνικό γίνεσθαι, τα συγκεκριμένα παραδείγματα αποτελούν έναν εναλλακτικό τρόπο αναπαραγωγής της Βυζαντινής εικονογραφίας και μας προσκαλούν να εξετάσουμε τους συμβολισμούς που φέρουν.

Συνολικά, στόχος αυτής της ανακοίνωσης είναι η ανάδειξη μιας σχετικά άγνωστης όψης του μοναστηριακού υλικού πολιτισμού όπου το θρησκευτικό και το κοσμικό στοιχείο συναντώνται σε μία ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα μείξη.

Αρχιμ. Εφραίμ Γκιβίσης - Εσφιγμενίτης

Αρχιμανδρίτης Ιεράς Μητρόπολης Θεσ/νίκης,

Μεταπτυχιακός Τμ. Ιστορίας-Αρχαιολογίας Α.Π.Θ.

Πρωτάτο και Αρχαιότητα· στάσεις και χειρονομίες

Στην εισήγησή μας αυτή θα αναλύσουμε την αρχαϊκή προέλευση της χειρονομίας του Ένθρονου Χριστού στο δεξιό ανάγλυφο προσκυνητάρι του Πρωτάτου και των χειρονομιών των Προφητών στα τόξα. Θα καταδείξουμε επίσης τη σύνδεση του Χριστού της Ψηλάφησης του Θωμά με γνωστά ψηφιδωτά και ανάγλυφα μαρμάρινα, ελεφαντοστέινα και ξύλινα έργα της χριστιανικής και μη αρχαιότητας και ειδικά με νομίσματα και ψηφιδωτά της Θεσσαλονίκης.

Θα κατατάξουμε τις διαφορετικές χειρονομίες και θα ερμηνεύσουμε με επιχειρήματα τη χρήση τους κατά περίπτωση. Θα επισημανθούν οι επιρροές από την Αυτοκρατορική λατρεία, η αγιογραφική επανατοποθέτηση της χριστιανικής περιόδου, η μετεξέλιξη της χειρονομίας μέσα από την τέχνη και την λατρεία και η χρήση τους από την αρχαιότητα, τη βυζαντινή περίοδο έως και την σημερινή εποχή.

Θα αναλυθούν η σχέση Χριστού με θεούς της αρχαιότητας, οι γενειοφόρες και μη απεικονίσεις του Ιησού και η σύνδεσή τους με την εκάστοτε χειρονομία. Θα δούμε ποια είναι η επίδραση των Αυτοκρατορικών τελετών στο Ευαγγέλιο του Ιωάννη και πώς χρησιμοποιείται η χειρονομία στην Αποκαλυπτική Γραμματεία και στην Παύλεια θεολογία σχετικά (μέσω της τέχνης) με την Πρώτη και τη Δευτέρα Παρουσία του Χριστού επί της γης.

Βυζαντινά Αγιορειτικά Χειρόγραφα του Μηνολογίου του Συμεών Μεταφραστή

Αναμφίβολα, κυρίαρχη μορφή στο χώρο της βυζαντινής Αγιολογίας αποτελεί ο διαπρεπής λόγιος του 10ου αιώνα και αξιωματούχος της βυζαντινής αυλής, Συμεών Μεταφραστής, συντάκτης ενός Μηνολογίου αποτελούμενου από 148 συνολικά κείμενα, γνωστού ως Μεταφραστικού Μηνολογίου. Στο έργο του, το οποίο εικάζεται ότι υλοποιήθηκε κατόπιν εντολής του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου, παρατηρείται συγκερασμός των δύο βασικών τάσεων της προμεταφραστικής περιόδου, δηλαδή τη μηνολογική συλλεκτική τάση με αυτή της «μετάφρασης» των αγιολογικών κειμένων. Το Μηνολόγιο του Συμεών γνώρισε ευρύτατη διάδοση, όπως διαφαίνεται από τον εξαιρετικά μεγάλο αριθμό χειρογράφων μέσω των οποίων αυτό παραδίδεται, ενώ στο παρελθόν υποστηρίχθηκε ότι καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση και την περαιτέρω εξέλιξη και διάδοση του Μεταφραστικού Μηνολογίου, διαδραμάτισαν τα αντιγραφικά εργαστήρια των Μονών του Αγίου Όρους.

Στην παρούσα εισήγηση επιχειρούμε να προσεγγίσουμε το θέμα της συμβολής των αγιορειτικών αντιγραφικών εργαστηρίων στην ιστορική εξέλιξη του Μηνολογίου του Συμεών Μεταφραστή και τη διαμόρφωση των επιμέρους τύπων του, μέσα από την παρουσίαση των βυζαντινών αγιορειτικών φορέων παράδοσης του, εκθέτοντας μέρος των πορισμάτων μίας ευρύτερης έρευνάς μας για την χειρόγραφη παράδοση του εν λόγω Μηνολογίου, η οποία πραγματοποιείται υπό την επίβλεψή μας στο νεοσύστατο Εργαστήριο Λειτουργικών Μελετών του Τμήματος Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του ΑΠΘ.

Εκπροσώπηση και έγγραφα των αγιορειτικών μονών στο πλαίσιο των σχέσεων ιδιωτικού δικαίου

Η απόφαση 783/2000 του Αρείου Πάγου αποτέλεσε το έναυσμα για ένα σχόλιο κυρίως επί της εννοίας του μοναστηριακού εγγράφου, της ισχύος του κ.λπ. Η έλλειψη κάθε ανάλυσης από πλευράς θεωρίας και νομολογίας για την εκπροσώπηση και γενικά τη διοίκηση των αγιορειτικών μονών, παρόλον ότι το αγιορειτικό δίκαιο περιέχει σημαντικές διατάξεις που τις αφορούν, αποτελέσε την αιτία για την κατάστρωση ενός ευρύτερου κειμένου.

Ως γνωστόν, τουλάχιστον οι περί την αγιορειτική αυτοδιοίκηση διατάξεις του αγιορειτικού χαίρουν αυξημένης τυπικής ισχύος και επικρατούν του κοινού δικαίου. Η διαπίστωση αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία όταν συνειδητοποιηθεί, ότι ενώπιον των διατάξεων αυτών υποχωρεί, ας πούμε, η αντίστοιχη γενική ρύθμιση του Αστικού Κώδικα. Τούτο το παρείδε ακόμη και ο Άρειος Πάγος στην προαναφερθείσα απόφασή του. Η μελέτη επιχειρεί να δείξει και να αναδείξει τις κρίσιμες διατάξεις του δικαίου της αγιορειτικής αυτοδιοίκησης στον τομέα ακριβώς της διοίκησης και ιδίως της εκπροσώπησης.

Μεταξύ των άλλων αξίζει να επισημανθεί ότι υπάρχουν εκ του νόμου προϋποθέσεις για την δράση των εκπροσώπων των μονών που είναι άγνωστες ή, έστω, ασυνήθεις για τα κοινά νομικά πρόσωπα. Ενώ από την άλλη μεριά, θεμελιώδες χαρακτηριστικό της οργάνωσης των νομικών προσώπων των μονών του Αγίου Όρους αποτελεί η έλλειψη οποιασδήποτε πρόβλεψης περί δημοσιότητας, π.χ. των εσωτερικών κανονισμών των μονών. Το μη δημοσιεύσιμο γεννά πρωτόγνωρα ζητήματα για τον ερμηνευτή και εφαρμοστή του δικαίου, τα οποία όμως πρέπει να αντιμετωπιστούν.

Η μελέτη, μετά από ένα εκτενέστερο τμήμα όπου αναπτύσσονται τα της διοίκησης και, ειδικότερα, της εκπροσώπησης των μοναστηριακών νομικών προσώπων, κλείνει με ένα συντομότερο, που ανφιερώνεται στα μοναστηριακά έγγραφα και την ισχύ τους. Σ' αυτό το τελευταίο τμήμα εξηγείται αναλυτικά τό κατά τη γνώμη μου σφάλμα της αρεοπαγητικής απόφασης, η οποία, σημειωτέον, έχει επηρεάσει σημαντικά μέχρι τώρα την νομολογία των δικαστηρίων ουσίας. Και προκύπτει επίσης ένα ακόμη ενδιαφέρον σημείο, ότι το Δικαστήριο ήταν αρκετό να εφαρμόσει πλήρως τις επιταγές του αγιορειτικού δικαίου για να πετύχει το αποτέλεσμα που θεώρησε δίκαιο χωρίς να χρειαστεί να προσφύγει σε αβάσιμες θεωρητικές κατασκευές.

Η γλώσσα των έργων του Αγάπιου Λάνδου και η διαμόρφωση «πανελληνίας κοινής»

Ο αγιορείτης μοναχός Αγάπιος Λάνδος αποτελεί μια από τις πιο ενδιαφέρουσες προσωπικότητες του 17^{ου} αιώνα και από τους βασικούς θεμελιωτές της πνευματικής προσπάθειας ανάταξης του υπόδουλου ελληνισμού. Τα έργα του, κατά κύριο λόγο θρησκευτικού περιεχομένου, γραμμένα για ψυχωφελή και διδακτικό σκοπό, συντάχτηκαν – όπως προκύπτει από εσωτερικές μαρτυρίες– στο Άγιο Όρος, ενώ στη συνέχεια ταξίδευε στη Βενετία για να τα τυπώσει. Σε γλωσσικό επίπεδο, η ποικιλία που χρησιμοποιεί, έχει υποδειχτεί από την έρευνα ως ενδεικτική της «υπερτοπικής, υπερδιαλεκτικής αφηγηματικής κοινής» που θεωρείται ότι διαμορφώθηκε στον γραπτό λόγο κατά τον 16^ο και 17^ο αιώνα (Eideneier 1998) και η οποία πιθανότατα διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο κατά τη διαμόρφωση του γραπτού οργάνου μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους.

Στην ανακοίνωση θα μελετηθούν τρία έργα του Αγάπιου Λάνδου, με διαφορετικά κειμενικά χαρακτηριστικά, προκειμένου να εντοπιστούν τα βασικά γλωσσικά στοιχεία της ιδιολέκτου του στο φωνητικό-φωνολογικό, στο μορφολογικό και στο συντακτικό επίπεδο:

(α) η ανέκδοτη διασκευή του δημοφιλούς αγιολογικού μυθιστορήματος *Βαρλαάμ και Ιωάσαφ*, η οποία σώζεται στον αυτόγραφο (ακέφαλο και κολοβό) κώδικα MIET 25 του 17^{ου} αι. (Perez 2002).

(β) το ιδιαίτερα δημοφιλές αγιολογικό μεταφραστικό έργο του Λάνδου *Καλοκαιρινή*, επιλογή από βίους αγίων του Καλοκαιριού (1 Μαρτίου ως τέλος Αυγούστου) σε γλώσσα απλή, που πρωτοεκδόθηκε στη Βενετία το 1656 (Πασχαλίδης & Κακλαμάνος 2014).

(γ) το *Γεωπονικόν*, το μόνο μη θρησκευτικό έργο του, όπου εκτός από τις πρακτικές γεωπονικές γνώσεις περιέχονται και στοιχεία πρακτικής ιατρικής, το οποίο εκδόθηκε για πρώτη φορά στη Βενετία το 1643 (Κωστούλα 1991).

Από τα τρία υπό ανάλυση έργα του Λάνδου θα επιλεγούν εκτενή ισομεγέθη αποσπάσματα, εφόσον είναι ανέκδοτα θα μεταγραφούν, και στη συνέχεια θα ψηφιοποιηθούν, προκειμένου να εφαρμοστούν σε αυτά τεχνικές ποσοτικής ανάλυσης σωμάτων κειμένων. Για την ανάδειξη του υπερδιαλεκτικού χαρακτήρα της γλώσσας των έργων του αγιορείτη μοναχού, θα γίνει συγκριτική εξέτασή τους με τη γλώσσα εγγράφων σύγχρονων του Λάνδου Κρητών νοταρίων, όπως του παπα-Ιωάννη Κατζαρά (κατάστιχο 43, 1607-1635, βλ. Ηλιάκης 2008), αλλά και των θεατρικών έργων της κρητικής αναγεννησιακής ακμής, όπως του Γεωργίου Χορτάτση (βλ. Karantzola 2011), στα οποία αποδεδειγμένα αποτυπώνονται διαλεκτικά χαρακτηριστικά του κρητικού ιδιώματος πέραν της «κοινής».

- Ηλιάκης, Κ., εκδ. 2008. Παπα-Ιωάννης Κατζαράς. Νοτάριος Καστελίου Φουρνής. Κατάστιχο 43 (1607-1635). Επιμέλεια Γιάννης Κ. Μαυρομάτης & Δημήτρης Γεωργακόπουλος. Βενετικές Πηγές της Κρητικής Ιστορίας 9. Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη: Ηράκλειο.
- Karantzola, E. 2011. «On the language of Chortatsis». Στο Πεπραγμένα Ι΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου (Χανιά, 1-8/10/2006), Β3, 377-395. Χανιά.
- Κωστούλα, Δ. Δ. 1983. Αγάπιος Λάνδος ο Κρης. Συμβολή στη μελέτη του έργου του. Έρευνες στη Νέα Ελληνική Φιλολογία 6 [Διδακτορική διατριβή]. Ιωάννινα.
- Κωστούλα, Δ.Δ., εκδ. 1991. Αγάπιος Λάνδος, «Γεωπονικόν», Βενετία 1643. Βόλος.
- Πασχαλίδης, Σ. & Δ. Κακλαμάνος. 2014. «Ο μοναχός Αγάπιος Λάνδος και η ιδέα της έκδοσης συλλογών από αγιορειτικά χειρόγραφα: Η Καλοκαιρινή και ο ανέκδοτος δεύτερος τόμος της». Στο Πρακτικά Η΄ Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου Άγιον Όρος και Λογισύνη (Θεσσαλονίκη, 22-24/11/2013), 123-138. Θεσσαλονίκη.
- Perez, M. I. 2002. «Δύο νεοελληνικές διασκευές της ‘ψυχωφελούς ιστορίας’ του Βαρλαάμ και Ιωάσαφ. Τα χειρόγραφα Βουλής 11 και MIET 25». Στο Τ΄ αδόνιν κείνον που γλυκά θλιβάται. Εκδοτικά και ερμηνευτικά ζητήματα της δημόδους ελληνικής λογοτεχνίας στο πέρασμα από τον Μεσαίωνα στην Αναγέννηση (1400-1600). (Πρακτικά του 4ου Διεθνούς Συνεδρίου Neograeca Medii Aevi (Λευκωσία, 18-23/11/1997), 47-60. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης: Ηράκλειο.

Πολυτελή και ταπεινά αντικείμενα στις αθωνικές μονές: οι δωρητές και τα ιστορικά συμφραζόμενα (10ος - 16ος αι.)

Η σχέση που διαχρονικά σφυρηλατήθηκε μεταξύ των αγιορειτικών μονών και προσώπων είτε υψηλά ιστάμενων στην κοσμική ή εκκλησιαστική ιεραρχία (αυτοκρατόρων, αξιωματούχων, πατριαρχών, μητροπολιτών, ηγεμόνων ομόδοξων χωρών κ.ά.) είτε ταπεινής καταγωγής, αποτυπώνεται εναργώς στα αντικείμενα που οι ίδιοι κατά καιρούς δώρισαν στα καθιδρύματα με τα οποία συνδέθηκαν.

Τα έργα αυτά φιλοτεχνημένα άλλοτε με υλικά ιδιαίτερης κοινωνικής σημασίας και άλλοτε με πιο ευτελείς ύλες, σηματοδοτούν σε κάθε περίπτωση το κοινωνικό status και την οικονομική επιφάνεια των υποκειμένων τους, των προσώπων δηλαδή που ευθύνονται για την κατασκευή τους. Συνάμα προσφέρουν ένα πολυεπίπεδο πεδίο έρευνας, όχι μόνο ως προς την αναγνώριση του υφολογικού τους ιδιώματος και την ανίχνευση των εργαστηρίων στα οποία φιλοτεχνήθηκαν, αλλά κυρίως την αναζήτηση των παραγγελιοδοτών τους (στις περιπτώσεις που οι επιγραφές απουσιάζουν), το κίνητρο της δωρεάς, την ιστορική συγκυρία, στην οποία αυτή έλαβε χώρα, αλλά και τον τρόπο κτήσης τους από τη μονή, όπου σήμερα φυλάσσονται, καθώς σε ορισμένες περιπτώσεις ο παραγγελιοδότης ενός έργου και ο δωρητής του σε κάποιο καθίδρυμα δεν ταυτίζονται.

Στην εισήγηση, αξιοποιώντας επιλεγμένα έργα μεταλλοτεχνίας και μικρογλυπτικής που χρονολογούνται από τον 10ο έως τον 16ο αι., θα εστιάσω στα παραπάνω ζητήματα, επιχειρώντας να θέσω ορισμένες σταθερές, βάσει των αντικειμενικών, κατά τη γνώμη μου, δεδομένων, που προσφέρει η ανάγνωση των ίδιων των αντικειμένων, σε συνδυασμό με τις πληροφορίες των πηγών. Θα προτείνω μια «τυπολογία» των δωρεών, θα προσπαθήσω με άλλα λόγια να διακριβώσω τις παραμέτρους εκείνες που σχετίζονται με τη διαδρομή των διαφόρων έργων τέχνης από τη στιγμή της παραγγελίας τους μέχρι τον τελικό τους αποδέκτη σε μια συγκεκριμένη περίοδο εντός του εξεταζόμενου εδώ χρονικού πλαισίου. Ομολογουμένως, η όποια ερμηνευτική προσπάθεια περιπλέκεται στα αντικείμενα χωρίς επιγραφές, για τα οποία η μνεία του δωρητή προέρχεται από τη μεταγενέστερη γραπτή ή προφορική παράδοση και όχι από άλλη σύγχρονη και επομένως πιο αξιόπιστη γραπτή πηγή.

Τα μοναστήρια του Αγίου Όρους και η επαρχιακή κοινωνία στο Ύστερο Βυζάντιο

Η ανακοίνωση θα ασχοληθεί με το ζήτημα των σχέσεων των αθωνικών μοναστηριών και της τοπικής κοινωνίας, με σκοπό να διερευνήσει το ποιοτικό και ποσοτικό εύρος των οικονομικών σχέσεων αλλά και τους λόγους για τους οποίους τα μέλη της τοπικής κοινωνίας επέλεξαν να στηρίξουν οικονομικά την εκάστοτε μονή του Αγίου Όρους. Εν προκειμένω, ως τοπική κοινωνία εκλαμβάνονται οι περιοχές εκτός του «θέματος» Θεσσαλονίκης όπου υπαγόταν το Άγιο Όρος. Η έρευνα εστιάζει στην Ύστερη Βυζαντινή περίοδο, σε μία περίοδο που οι μεγαλύτερες μονές του Αγίου Όρους, μαζί με ορισμένες από τις Κωνσταντινουπολίτικες μονές, έχουν καθιερωθεί ως τα κορυφαία μοναστικά ιδρύματα της αυτοκρατορίας, ιδιαίτερα μετά την απώλεια της Μικράς Ασίας και των μεγάλων μοναστικών κοινοτήτων των όρων Λάτρους και Ολύμπου.

Η κοινωνική δομή της Ύστερης αυτοκρατορίας χαρακτηριζόταν από την ύπαρξη μίας υψηλής αριστοκρατίας που έδρευε κατά βάση στην Κωνσταντινούπολη και την Θεσσαλονίκη και δευτερευόντως, κάποια μέλη της, στις επαρχίες. Η υψηλή αριστοκρατία κατείχε κατά βάση τους σημαντικότερους τίτλους και αξιώματα της αυτοκρατορίας, ενώ είχε συγκεντρώσει διάφορα αυτοκρατορικά προνόμια και μεγάλες εκτάσεις γης, συχνά σε διαφορετικές περιοχές. Από την άλλη, η ελάσσων αριστοκρατία των επαρχιών έπρεπε να περιοριστεί σε μεσαίου ή μικρού μεγέθους παραχωρήσεις γαιοπροσόδων (πρόνοιες) από τον αυτοκράτορα και σε λιγότερο σημαντικά τοπικά αξιώματα, ενώ η περιουσία τους ήταν συγκεντρωμένη σε μία συγκεκριμένη περιοχή.

Η υψηλή αριστοκρατία της αυτοκρατορίας είχε μία παράδοση στην υποστήριξη των ισχυρών μονών της αυτοκρατορίας ή έστω των μονών που ήταν συνδεδεμένες με την συγκεκριμένη αριστοκρατική οικογένεια. Αντιθέτως, η ελάσσων αριστοκρατία συνήθιζε να υποστηρίζει κατά κύριο λόγο τα τοπικά μοναστήρια. Αυτό γίνεται φανερό στην περίπτωση των αθωνικών μοναστηριών στην περιοχή της κοιλάδας των Σερρών. Η συντριπτική πλειοψηφία των κτήσεων των αθωνικών μοναστηριών προέρχεται είτε από αυτοκρατορικές δωρεές είτε από μέλη της υψηλής αριστοκρατίας που κατείχαν γαίες στην περιοχή. Η μονή της Λαύρας, για παράδειγμα, εξασφάλισε από την τοπική κοινωνία μία μόνο γνωστή δωρεά από δύο αδέρφια, ο ένας εκ των οποίων οφικιάλιος της μητροπόλεως, ενός χωραφιού 200 μοδίων. Παρομοίως και η μονή Βατοπεδίου είχε ελάχιστα κέρδη από την τοπική κοινωνία.

Τα δύο ισχυρά σλαβόφωνα μοναστήρια, η μονή Χιλανδαρίου και η μονή Ζωγράφου, η μεν υποστηριζόμενη από τους βασιλείς της Σερβίας και η δε από τους βασιλείς της Βουλγαρίας, κατόρθωσαν να αποκτήσουν κάποια ερείσματα στην περιοχή, ωστόσο και σε αυτή την περίπτωση δεν ήταν τόσο η τοπική κοινωνία όσο οι βασιλείς της Σερβίας και της Βουλγαρίας εκείνοι που μεσολάβησαν στην οικονομική ισχυροποίηση των μοναστηριών αυτών στην περιοχή των Σερρών. Ενδεχομένως η προώθηση των συμφερόντων τους να συνδέεται με την επιθυμία των ηγεμόνων αυτών να επεκταθούν εδαφικά προς τη Μακεδονία, δημιουργώντας και προωθώντας τους υποστηρικτές τους. Για παράδειγμα, ένας Σέρβος ιερομόναχος λεγόμενος Καλλίνικος, πρέσβης του Μιλουτίν στο Βυζάντιο, απέκτησε σημαντική περιουσία τόσο στη Θράκη, όσο και στην περιοχή του Στρυμόνα όπου και ανέλαβε κρατικά διοικητικά καθήκοντα, ενώ προώθησε την παραχώρηση προνομίων στον κύκλο του, όπως στον στρατιώτη Μιχαήλ Γαριανό (το 1319). Εντέλει τόσο ο Γαριανός, όσο και οι απόγονοι του πρωτόπαπα Μοδηνού από τις Σέρρες, γαμβρός των οποίων ήταν ο Γαριανός, δώρισαν ένα

μεγάλο μέρος της περιουσίας στο Χιλανδάρι, όπου κατέληξε και ο ίδιος ο Καλλίνικος ως μοναχός.

Η διχοτόμηση μεταξύ της υποστήριξης των μεγάλων μοναστηριών από την υψηλή αριστοκρατία και των τοπικών από την ελάσσονα επαρχιακή αριστοκρατία, αντικατοπτρίζει την δυσφορία της τοπικής αριστοκρατίας απέναντι στην εύνοια της αυτοκρατορικής κυβέρνησης προς την υψηλή αριστοκρατία και την αυξανόμενη αποδέσμευση των επαρχιών από το κεντρικό κράτος. Η εύκολη εδραίωση των Σέρβων στη νότια Μακεδονία τη δεκαετία του 1340 εν μέρει οφείλεται σε αυτή την αντιπαλότητα.

Ευάγγελος Ματζίρης

Τμήμα Αλσών Δενδροστοιχιών και Φυτωρίων , Δήμος Θεσσαλονίκης

Όλγα Μπακιρτζή

Εφορεία Αρχαιοτήτων Πόλης Θεσσαλονίκης, Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού

Αθανάσιος Παπαϊωάννου

Εργαστήριο Δασικής Εδαφολογίας, Τμήμα Δασολογίας και Φυσικού Περιβάλλοντος Α.Π.Θ

Κήποι και δένδρα στο Περιβόλι της Παναγίας

Η δημιουργία κήπων αποτελούσε διαχρονικά αναπόσπαστο στοιχείο της ίδρυσης μοναστηριακών συγκροτημάτων σε περιοχές επικράτησης του χριστιανισμού σε Ανατολή και Δύση. Οι ιδρυτές και οι κτήτορες των μονών μεριμνούσαν ώστε η επιλογή της περιοχής εγκατάστασης του μοναστηριού να εξασφαλίζει γόνιμο έδαφος, επάρκεια σε νερό, ήπιες θερμοκρασίες, ασφάλεια και φυσική ομορφιά τοπίου. Οι μοναστηριακοί κήποι εκτός από τον κύριο χρηστικό τους ρόλο, περιελάμβαναν πάντοτε αισθητικά αξιόλογους κήπους, με ανθοφόρα φυτά και καλλωπιστικά δένδρα, περικλείστους κήπους μικρογραφίες του κήπου της Εδέμ, «του παραδείσου στη γη». Εκεί, ο ηγούμενος ως πνευματικός κηπουρός ενθάρρυνε την πνευματική καλλιέργεια των μοναχών, οι οποίοι εργάζονταν σε αυτούς ως «σμήνος μελισσών».

Δεν είναι τυχαίο ότι το βυζαντινό μοναστήρι, του οποίου οι αρδευόμενοι κήποι ήταν κατάφυτες οάσεις στο ξηρό μεσογειακό τοπίο ή τις πυκνοκατοικημένες πόλεις συχνά περιγραφόταν στις βιογραφίες των αγίων ως παράδεισος. Η μοναστική χερσόνησος του όρους Άθω δεν χαρακτηρίζεται τυχαία ως «Περιβόλι της Παναγίας», αναφορά όχι μόνο στην πνευματική του υπόσταση αλλά και στους πολυάριθμους κήπους των μονών του. Το πολιτισμικό τους τοπίο, επιβιώνει αναλλοίωτο για αιώνες, με κήπους να καλύπτουν διαχρονικά τις ίδιες περιοχές, στοιχείο ανάδειξης της ιστορικότητας των βυζαντινών κτισμάτων που περιβάλλουν. Αυτό αποκτά εξαιρετική σημασία όταν αναλογιστεί κανείς, ότι η κηποτεχνία ως τέχνη διαφέρει από τις άλλες τέχνες καθώς το βασικό της στοιχείο, η βλάστηση και το εφήμερο που την χαρακτηρίζει, βρίσκεται σε μία συνεχή αέναη εξέλιξη, επηρεασμένη από κλιματικές και εποχικές μεταβολές, κοινωνικοϊστορικά γεγονότα, οικονομικά και τεχνολογικά δεδομένα.

Σήμερα πέρα από την αρχιτεκτονική και πολιτιστική κληρονομιά που το Άγιον Όρος κομίζει στον σύγχρονο κόσμο, η μοναστική κοινότητα και ο μοναχικός βίος της αθωνικής πολιτείας μας παραδίδει μαθήματα οικολογικής και ορθολογικής διαχείρισης του περιβάλλοντος τόσο στο πλαίσιο του ευρύτερου δασικού πλούτου του Άθω, όσο και στο στενότερο πλαίσιο εκμετάλλευσης και αξιοποίησης του περιβάλλοντος χώρου κάθε μονής με την άσκηση γεωργικών και κηποτεχνικών δραστηριοτήτων για την κάλυψη των αναγκών της κοινότητας.

Οι σύγχρονες έννοιες της βιώσιμης και αειφόρου ανάπτυξης, η ανάγκη ορθολογικής διαχείρισης των φυσικών πόρων, οι νέες τάσεις δράσεων τύπου «Σκέψου παγκόσμια, δράσε τοπικά», έρχονται να συναντήσουν την εκκλησιαστική παράδοση της ασκητικής και ευχαριστιακής χρήσης του κόσμου που αδιάλειπτα ασκείται στο Περιβόλι της Παναγίας.

Λέξεις κλειδιά: Κηποτεχνία, βυζαντινοί κήποι, μοναστηριακοί κήποι, βιώσιμη ανάπτυξη.

Δύο ανέκδοτες Όμιλίες του Ιωάννου του Χρυσοστόμου: Κριτική έκδοση

Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ὑπῆρξε ἓνας ἀπὸ τοὺς βασικότερους δημιουργοὺς Ὀμιλιῶν τῆς βυζαντινῆς γραμματείας. Ἡ ἀνακοίνωσή μας ἀφορᾷ στὴν κριτικὴ ἔκδοση δύο ἀνέκδοτων Ὀμιλιῶν του, οἱ ὁποῖες ἀναφέρθηκαν γιὰ πρώτη φορὰ στὴν βιβλιογραφία κατὰ τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1950. Ἐκφωνήθηκαν καὶ οἱ δύο στὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Μάρτυρος Ἀκακίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς παραμονῆς τοῦ Χρυσοστόμου στὸν θρόνο τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως (περ. 398-400 μ.Χ.) καὶ ἓνα ἀπὸ τὰ κοινὰ σημεῖα τους εἶναι ἡ δύναμη τοῦ Σταυροῦ.

Οἱ δύο Ὀμιλίες σώζονται ὁλόκληρες μόνον σὲ ἓνα ἀγιορειτικὸ χειρόγραφο. Γιὰ τὴν γνησιότητά τους δὲν ἔχουμε λόγους νὰ ἀμφιβάλλουμε, στηριζόμενοι σὲ στοιχεῖα ὀρισμένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶχαν ἐντοπίσει καὶ προηγούμενοι μελετητές.

Τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τῶν δύο Ὀμιλιῶν θὰ προτάσσεται Εἰσαγωγή μὲ τὴν πραγμάτευση παλαιογραφικῶν, ἐκδοτικῶν, γλωσσικῶν καὶ διαφόρων ἄλλων θεμάτων τὰ ὁποῖα προκύπτουν ἀπὸ τὰ δύο κείμενα.

Προσκυνητών και περιηγητών εντυπώσεις μέσα από το «Βιβλίο Επισκεπτών» της Ιεράς Επιστασίας του Αγίου Όρους από το 1874 έως το 1912 (τίτλος εργασίας)

Η καταχώρηση του ονόματος των προσκυνητών / περιηγητών του Αγίου Όρους και η αποτύπωση ενός σύντομου σχολιασμού των εντυπώσεών τους από την επισκεψή τους στο Περιβόλι της Παναγίας σε ειδικά για τον σκοπό αυτό προοριζόμενα Βιβλία αποτελεί συνήθη πρακτική. Πρέπει να θεωρείται βέβαιο ότι «Βιβλία Εντυπώσεων / Επισκεπτών» τηρούνταν σε όλες τις αγιορειτικές Μονές αλλά και Σκήτες. Τουλάχιστον για 12 από τις 20 Μονές είναι γνωστά τα «Βιβλία Επισκεπτών», ενώ για τις υπόλοιπες δεν υπάρχουν -τουλάχιστον προς το παρόν- στοιχεία. Από τα παλαιότερα Βιβλία της περιόδου των πρώιμων περιηγητών (16ος – 17ος αι.) αλλά και την κατ' εξοχήν περίοδο του περιηγητισμού στο Άγιον Όρος (18ος – 19ος αι.) δεν σώζεται δυστυχώς κανένα. Τα σωζόμενα νεότερα Βιβλία περιέχουν καταγραφές επισκεπτών μόλις του περασμένου αιώνα. Στην πλειοψηφία τους καλύπτουν τα Βιβλία αυτά χρονολογικά περιόδους του 20ου αιώνα, ορισμένα την περίοδο του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ου αιώνα.

Εξέχουσα θέση μεταξύ αυτών καταλαμβάνει το παλαιότερο σωζόμενο σχετικό Βιβλίο, το «Βιβλίο Επισκεπτών της Ιεράς Επιστασίας του Αγίου Όρους» καλύπτοντας τη χρονική περίοδο ενός σχεδόν αιώνα, από το 1874 μέχρι το 1961. Στις 489 σελίδες του μεγάλων διαστάσεων σταχωμένου Βιβλίου εμπεριέχονται εκατοντάδες ιδιόχειρες εγγραφές με σύντομα ή εκτενέστερα σχόλια Ελλήνων προσκυνητών και κυρίως “υψηλής περιωπής” ξένων επισκεπτών/περιηγητών του Αγίου Όρους. Μέσα από το πρωτογενές αυτό υλικό προσφέρεται η δυνατότητα σκιαγράφησης της ανθρωπογεωγραφίας της περιήγησης του Αγίου Όρους, που περιορίζεται σε πρώτη φάση της έρευνας στο διάστημα από το 1874 μέχρι την απελευθέρωσή του το 1912, που αποτελεί τομή στην ιστορική του πορεία.

Η πλήρης καταγραφή των μεμονωμένων προσώπων επιτρέπει τον εντοπισμό, εκτός των ήδη από άλλες πηγές γνωστών, και πολυάριθμων άγνωστων μέχρι σήμερα επισκεπτών. τόσο ορθόδοξων Ελλήνων προσκυνητών όσο και αλλόθρησκων ξένων περιηγητών διαφόρων εθνικοτήτων, με πολλαπλές ιδιότητες, όπως ιεράρχες και κληρικοί, διευθυντές εκδόσεων, συγγραφείς, Ακαδημαϊκοί, μέλη Βασιλικών Οίκων, μέλη Διπλωματικών Αρχών, Στρατιωτικοί, Καθηγητές Πανεπιστημίων κ.ά.

Οι καταχωρήσεις γίνονται, εκτός από τα ελληνικά, σε όλες τις ευρωπαϊκές γλώσσες, αλλά και στα τουρκικά. Χαρακτηριστική είναι η συχνή καταχώρηση όχι μόνο του ονόματος αλλά και των σχολίων ξένων επισκεπτών στην ελληνική. Οι καταχωρήσεις αποτυπώνονται με τη μορφή της απλής υπογραφής του επισκέπτη, ενός ως επί το πλείστον σύντομου κειμένου, σπανιότερα ενός εκτενούς ως και ολοσέλιδου κειμένου εντυπώσεων.

Η έρευνα έχει στόχο, εκτός από την καταλογογράφηση του συνόλου των προσκυνητών και περιηγητών με παράθεση των βιογραφικών τους στοιχείων, τη διερεύνηση της σχέσης τους γενικότερα με το Άγιον Όρος, τον σχολιασμό των εντυπώσεών τους και του τρόπου έκφρασης αυτών αλλά και την αναζήτηση τυχόν άγνωστων μέχρι σήμερα περί Αγίου Όρους κειμένων αυτών.

Το Βιβλίο Επισκεπτών της Ιεράς Επιστασίας του Αγίου Όρους αποτελεί μία ανεκτίμητη πρωτογενή πηγή για την έρευνα του περιηγητικού φαινομένου στο Περιβόλι της Παναγίας.

Τα χειρόγραφα οθωμανικής μουσικής του αγ. Όρους

Από τις πρώτες καταλογογραφήσεις των χειρογράφων του αγ. Όρους, ιδιαιτέρως των μουσικών, κυρίως με τους καταλόγους του Λ. Ευστρατιαδη αλλά και αργότερα του Γρ. Στάθη, προέκυψε ένας σημαντικός αριθμός χειρογράφων τα οποία ανήκουν σε άλλα έθνη, όπως το περσικό, το αραβικό, το ταταρικό και άλλα. Σημαντικός αριθμός μεταξύ αυτών των χειρογράφων είναι και τα οθωμανικά.

Ακόμη και λίγο πριν την Άλωση της Πόλης, οι Έλληνες μουσικοί άρχισαν να ασχολούνται μεταξύ άλλων και με την οθωμανική μουσική. Κυρίως όμως κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας, η ενασχόληση υπήρξε σημαντική τόσο για την οθωμανική, όσο και για την εκκλησιαστική μουσική, αφού χρησιμοποιήθηκαν οι δυνατότητες της παρασημαντικής της εκκλησιαστικής μουσικής για την καταγραφή ξένων μελωδιών. Και αυτό διότι αφενός ο κοινός ως προς την καταγωγή χαρακτήρας και των δύο ειδών μουσικής, αλλά και η χρονική και τοπική συνύπαρξή τους, αλλά και άλλοι παράγοντες συνετέλεσαν στην αμφίδρομη αλληλεπίδρασή των. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, αλλά και απόδειξη των παραπάνω, είναι η πρώτη καταγραφή μη εκκλησιαστικής ελληνικής -δημώδους- μουσικής από αγιορείτες μοναχούς το 1562 (κώδικας 1189 I.M. Ιβήρων). Η ιδιαιτερότητα αυτής της καταγραφής, πέρα από τη χρονολογία της, έγκειται στο γεγονός ότι συνοδεύεται από ένα ιδιόμορφο κράτημα, το οποίο όμως δεν είναι ελληνικό αλλά περσικής προελεύσεως. Οι κώδικες που εναπόκεινται στις βιβλιοθήκες του Αγ. Όρους, εκπλήσσουν τους ερευνητές. Ο αριθμός των χειρογράφων που περιέχουν καταγραφές οθωμανικής μουσικής, είναι αρκετά σημαντικός, ώστε ο σχετικός επιμερισμός τους σε χρονικές περιόδους, δίνει σημαντικές πληροφορίες τόσο για είδη καταγραφής, όσο και για τις φόρμες αλλά και για τους συνθέτες τους και τις σχέσεις τους με τους εκκλησιαστικούς μουσικούς της εποχής τους.

Στην παρούσα ανακοίνωση θα παρουσιαστούν παραδείγματα χειρογράφων με καταγραφές της οθωμανικής μουσικής και η σημαντικότητά τους στην έρευνα τόσο της οθωμανικής αλλά και της ελληνικής εκκλησιαστικής μουσικής. Θα γίνει σχετική μουσικολογική και μορφολογική ανάλυσή τους.

Το σκευοφυλάκιο της μονής Διονυσίου του Αγίου Όρους: από την διαφύλαξη και την έκθεση των κειμηλίων στην ανάδειξη της αρχιτεκτονικής ιστορίας της Μονής.

Ο πλούτος των κειμηλίων της μονής Διονυσίου , μιας εκ των πλουσιότερων σε κειμήλια μονών του Αγίου Όρους. , οδήγησε στην ανάπτυξη του σκευοφυλακίου σε έξι διαφορετικά επίπεδα της νότιας πτέρυγας σε μια έκταση με συνολικό εμβαδόν 850μ2. Ήταν σαφές από την κατάρτιση της μουσειολογικής μελέτης ήδη, ότι δεν είχαμε να διαχειριστούμε μονό έναν πλούτο κειμηλίων, αλλά και μια πλούσια αρχιτεκτονική κληρονομιά. Η επιλογή της θέσης, στα όρια δυο σημαντικών κατασκευαστικών φάσεων της Μονής, έδινε την άμεση δυνατότητα να αναδείξουμε την οικοδομική ιστορία. Στους χώρους συμπεριλαμβάνονται ένας παλιός αμυντικός προμαχώνας και η νεότερη θέση των κανονιών της μονής προς τη θάλασσα. Η οχυρωματική ιστορία της μονής ήταν ολοφάνερη μπροστά μας.

Οι στόχοι της μελέτης ήταν: Η συγκέντρωση των περισσότερων κειμηλίων στον ίδιο χώρο, η προστασία τους και η παράδοση τους στις μελλοντικές γενιές σε ιδανικές, σταθερές συνθήκες, η έκθεση και η ανάδειξη του πνευματικού έργου και των έργων χειρών των μοναχών, η ανάδειξη της ιστορίας της μονής και του κτιριακού πλούτου. Ο σχεδιασμός της οργάνωσης του σκευοφυλακίου και της κατασκευής των προθηκών, ακολούθησε τις αρχές αυτές. Τα κειμήλια αφ ενός και ο χώρος αφ έτερου, όρισαν με την ίδια βαρύτητα τις απαιτήσεις και τους περιορισμούς στον σχεδιασμό.

Παράλληλα με το πρόγραμμα συντήρησης των κειμηλίων, στην μονή αναπτύχθηκε τα τελευταία χρόνια ένα πρόγραμμα στερέωσης και ανακαίνισης των κτιρίων. Οι εργασίες στην πτέρυγα αυτή, συντονίστηκαν με τον σχεδιασμό του σκευοφυλακίου.

Ο πλούτος των κειμηλίων που απαιτούσε εκθεσιακούς χώρους μεγαλύτερους των διαθέσιμων, αλλά και η ανάγκη διαφύλαξης, πέραν των προς έκθεση, οδήγησε σε ένα

σύνθετο τύπο προθήκης με αποθηκευτικό χώρο σε συρτάρια στο κάτω μέρος, τα οποία συγχρόνως μπορούν να λειτουργήσουν ως επί πλέον εκθεσιακός χώρος.

Άλλες λύσεις που αφήνουν τον χώρο να διαγράφεται όπως μεγάλες προθήκες με γυάλινες διαμπερείς επιφάνειες ή γυάλινες διαφανείς καταπακτές, έκθεση αρχιτεκτονικών μελών, δημιουργία μακέτας και διαφόρων αντιγράφων, εποπτικό υλικό κ.λ.π., δίνουν επί πλέον στοιχεία για την ερμηνεία του χώρου , παράλληλα με την ανάδειξη της πνευματικής και της καλλιτεχνικής δημιουργίας.

Απομακρύνοντας τον Πλάτωνα από τον Άθω (Removing Plato from Athos)

Είναι γνωστό, αλλά έχει παραμείνει ως τώρα ιστορικά ασχολίαστο ένα επεισόδιο από την προσωπική αλληλογραφία του Μανουήλ Παλαιολόγου και του Δημητρίου Κυδώνη. Το επεισόδιο χρονολογείται στο χειμώνα του 1382/3. Σε αυτό αναφέρονται οι επιστολές αρ. 258, 276 και 259 του Δημητρίου Κωδώνη και οι επιστολές αρ. 3 και 4 του Μανουήλ. Ο Κυδώνης, γνωστός για τα ενδιαφέροντα του για τον Πλάτωνα, πληροφορήθηκε ότι στο Άγιον Όρος φυλασσόταν ένα Πλατωνικό χειρόγραφο και παρακάλεσε τον μαθητή του Μανουήλ, που την εποχή εκείνη είχε ήδη τον τίτλο του βασιλέως και ήταν διοικητής της Θεσσαλονίκης, να το αποσπάσει από τον Άθω και να του το στείλει στην Κωνσταντινούπολη. Παρά την παραγμένη πολεμική κατάσταση που επικρατούσε στην Μακεδονία με διαρκείς τοπικές συγκρούσεις με τουρκικά στρατεύματα, ο Μανουήλ φρόντισε να εντοπισθεί το χειρόγραφο, να αποσπασθεί από τη βιβλιοθήκη όπου φυλασσόταν – δυστυχώς αγνοούμε από ποια βιβλιοθήκη – και να το στείλει στον Κυδώνη, αν και σε κατάσταση αρκετής φθοράς, γιατί κατά τη μεταφορά του έπεσε στα χέρια πειρατών. Στα κατάλοιπα του Δημητρίου Κυδώνη βρέθηκε ένα πλατωνικό χειρόγραφο, που η τύχη του σήμερα αγνοείται και που πιθανόν ήταν το αθωνικό. Είναι πολύ ενδεικτικά της εποχής και του κλίματος, στο οποίο συνομιλούσαν οι δυο λόγιοι, αλλά και άξια ανάλυσης τα σαρκαστικά τους σχόλια για την εικαζόμενη αμάθεια και έλλειψη ενδιαφέροντος των μοναχών για τη φιλοσοφία και ιδιαίτερα για τον Πλάτωνα, αλλά και ο τρόπος που μηχανεύτηκε ο Δημήτριος Κυδώνης, προκειμένου να αποσπάσουν *manu militari* το χειρόγραφο από τον χώρο διαφύλαξής του. Οι επιστολές αποκαλύπτουν τα πνευματικά ενδιαφέροντα των δυο λογίων αλλά και την οίησή τους και την περιφρόνησή τους προς τους αθωνίτες μοναχούς και κατ' επέκτασιν προς την πνευματικότητα του Αγίου Όρους σε μια εποχή ακμής λόγω του ζωντανού ησυχαστικού ρεύματος. Η δε δικαιολογία τους για να αποσπάσουν το χειρόγραφο θυμίζει τα επιχειρήματα που διατυπώνονταν επί αιώνες μετά την Αναγέννηση από λόγιους της Δύσης για να μεταφέρουν στις βιβλιοθήκες τους τούς θησαυρούς της ελληνικής Ανατολής.

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ ΣΕ ΑΝΑΡΤΗΜΕΝΗ ΠΙΝΑΚΙΔΑ (POSTER)

Χαμηλή Συχνότητα Καρκίνου του Προστάτου σε ειδική ομάδα πληθυσμού

Ο καρκίνος του προστάτη είναι μια συχνή αιτία θανάτου στους μεγαλύτερους ανθρώπους και η παθογένεια του δεν είναι ακόμα ξεκάθαρη. Παρόλο που η έρευνα είναι στοχοθετημένη στους προδιαθεσικούς παράγοντες της ανάπτυξης της ασθένειας μελετήσαμε την μη ανεύρεση του σε μια ειδική ομάδα πληθυσμού, τους μοναχούς του Αγίου Όρους

Ο πληθυσμός του Άθω διαβιεί σε ειδικές συνθήκες διατροφής και παράδοσης, είναι μοναχοί που συνδέουν την προσήλωση στο πνεύμα της ορθοδοξίας με το τυπικό της εκκλησίας μας και τον τρόπο ζωής από άναρχων χρόνων

Επισκεφθήκαμε το Άγιο Όρος 8 φορές μεταξύ 1998-2008 και διερευνήσαμε 700 μοναχούς από 17 Ιερές Μονές και 27 Ιερά κελιά από το σύνολο των 1800 μοναχών του πληρώματος της Αθωνικής Πολιτείας εκείνη την εποχή.

Η διερεύνηση έγινε με την εξέταση του ειδικού προστατικού αντιγόνου(PSA), υπερηχοτομογραφικό και κλινικό έλεγχο σε πληθυσμό άνω των 45 ετών σε βάθος διетίας και με νέα περιστατικά.

Δεν ανιχνεύθηκαν περιστατικά καρκίνου του προστάτη πάρα σε ποσοστό υποπολλαπλάσιο του γενικού πληθυσμού και μάλιστα σε αναλογία 1:4 γεγονός που άνοιξε νέους ορίζοντες στην αναζήτηση και άλλων ειδικών ομάδων πληθυσμού με χαμηλά ποσοστά επιπολασμού της νόσου.

Η πλειονότητα των μοναχών ήταν Ελληνικής καταγωγής, μεταξύ 45-89 ετών (ΜΟ 68 έτη) διαβιούντες στο Άγιον Όρος από 27 έως 74 έτη (!)

Στην συνέχεια εμβαθύνουμε στις ειδικές συνθήκες διαβίωσης και διατροφής κατά το Ορθόδοξο τυπικό με την κατανάλωση φυτικών πρωτεϊνών, την εναλλαγή άλιπης και άλαδης διατροφής, την τακτή κατανάλωση πρωτεϊνών από ψαριά και μαλάκια η οστρακόδερμα καθώς και τις περιόδους νηστείας.

Η πλήρης ανάλυση μας δίνει ενδιαφέροντα στοιχεία και ερεθίσματα για αναζήτηση παρόμοιων παραμέτρων απουσίας η ελάχιστης εμφάνισης καρκίνου του προστάτη αρχικά σε κλειστές κοινωνίες με παρόμοιες ειδικές συνθήκες διατροφής στοχεύοντας στην αναγωγή τους στο σύνολο του πληθυσμού προκειμένου να εξαλείψουμε προδιαθεσικούς παράγοντες της συχνότερης νόσου και αιτίας θανάτου ανδρών παγκοσμίως, πέραν και αυτών των παθήσεων των πνευμόνων.

Ήδη ανάλογες και επικαιροποιημένες μελέτες σε Εσκιμώους, Λάπωνες, Ιάπωνες επιρρώνουν τα ευρήματά μας ανοίγοντας νέες προοπτικές και βεβαιώνοντας την αξία της Ορθόδοξης διατροφής στην πρόληψη της νόσου.

Δημήτριος Μηνασίδης

Υποψήφιος Διδάκτορας Βυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Α.Π.Θ.

Μάρκος Πηλαβάκης

Μεταπτυχιακός φοιτητής Βυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Α.Π.Θ.

Ευάγγελος Φραγκοτσινός

Μεταπτυχιακός φοιτητής Βυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Α.Π.Θ.

Αριστοτέλης Μέντζος

Ομότιμος Καθηγητής Βυζαντινής Αρχαιολογίας, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Α.Π.Θ.

Αθανάσιος Σέμογλου

Καθηγητής Βυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Α.Π.Θ.

Μελίνα Παϊσίδου

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Βυζαντινής Αρχαιολογίας, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Α.Π.Θ.

Ευρωπαϊκό Ερευνητικό Πρόγραμμα BYZART: Byzantine Art and Archaeology on Europeana, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Ματιές στο παρελθόν του Αγίου Όρους: ψηφιοποίηση φωτογραφιών των μέσων του 20ου αιώνα

Στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Ερευνητικού Προγράμματος “Byzart: Byzantine Art and Archaeology”, το οποίο έχει σκοπό την προβολή και ανάδειξη της Βυζαντινής κληρονομιάς⁴, το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης συμμετέχει με τη ψηφιοποίηση 5.600 τεκμηρίων από το Αρχείο φωτογραφιών της Έδρας Βυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης. Στόχος του προγράμματος είναι να καταστήσει διαδικτυακά προσβάσιμα μέσω της ιστοσελίδας της Europeana⁵ 75.000 τεκμήρια, συνολικά, που αφορούν στη Βυζαντινή Τέχνη και Αρχαιολογία.

Τμήμα από το αρχείο που ψηφιοποιήθηκε αποτελούν ιστορικές φωτογραφίες του Αγίου Όρους, με ενδεικτικές και χαρακτηριστικές όψεις του αθωνικού χώρου (Μονές Βατοπεδίου, Γρηγορίου, Διονυσίου, Δοχειαρίου, Ιβήρων, Μεγίστης Λαύρας, Ξενοφώντος, Αγίου Παντελεήμονος, Παντοκράτορος, Αγίου Παύλου, Πρωτάτο, Σταυρονικήτα, Σίμωνος Πέτρας, Χιλανδαρίου κ.ά.). Στην παρούσα ανακοίνωση παρουσιάζεται μέρος αυτού του υλικού με εξωτερικές και εσωτερικές όψεις των μοναστηριών (φωτογραφίες εναέριας, επίγειας), αλλά και προσώπων της αθωνικής κοινότητας. Ορισμένες από αυτές αποτελούν λήψεις επώνυμων φωτογράφων των μέσων του 20^{ου} αιώνα (Χρήστος Ευελπίδης, Γεώργιος Λυκίδης, Περικλής Παπαχατζιδάκης). Με τις λήψεις αυτές σχετίζονται και φωτογραφίες από επισκέψεις του Στυλιανού Πελεκανίδη στο Άγιο Όρος. Ως Έφορος Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Μακεδονίας και Θράκης από το 1943 και καθηγητής Βυζαντινής Αρχαιολογίας στο Τμήμα

⁴ Το έργο υλοποιείται με χρηματοδότηση από το Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Innovation and Networks Executive Agency: Department C – Connecting Europe Facility (CEF).

⁵ Europeana collections: <https://www.europeana.eu/>

Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης από το 1962/63, ο Πελεκανίδης ανέπτυξε έντονο ενδιαφέρον για την ανάδειξη και προβολή της κληρονομιάς του Αγίου Όρους.

Το υλικό αυτό, μαρτυρία των πρώτων προσπαθειών καταγραφής του πολιτιστικού αποθέματος του αθωνικού χώρου εκ μέρους της πολιτείας, παρουσιάζεται για πρώτη φορά ως σύνολο αναδεικνύοντας όψεις του αθωνικού παρελθόντος.